

מימין: טקס הסרט הלוט מעל לוח הזיכרון בבית בו התגורר הרצל בביקורו בירושלים (בית שטרן). יולי 1950. משמאל: בית שטרן נבנה מחדש ושופץ כחנות ספרים ולצידה בית קפה, 2008

המועצה לארץ ישראל יפה, החברה להגנת הטבע, ארגוני סטודנטים ואזרחים מן השורה, בגיבוי מסיבי של אמצעי התקשורת, ובמיוחד של הטלוויזיה הישראלית שהקרינה במסגרת 'יומן השבוע' (בימים בהם היה רק ערוץ אחד) כתבה שהמחשה את המניעים להתנגדויות הקשות. תכנית השימור נתמכה בידי האדריכל אריה שרון, שבמכתב למהנדס העיר, אמנון ניב, הביע דעה כי:

למרות ההחלטה של מועצת העיריה על אימוץ תכנית ספדי, נדמה לי שקיים איחור של תריסר שנים לפחות לתכניתו, ועם המשאבים הקיימים היום, פרויקטים בהיקף זה (כמו שהוקמו בשנות השישים) יכולים להתממש רק בערב, פרס ואפריקה. התכנית הרעיונית להחייאת מתחם ממילא נראית כפתרון האפשרי המעשי והטוב...

עמדה דומה הוצגה בעיתון 'הארץ' בספטמבר 1977 בדיווח על הוועדה לתכנון ולבנייה של המועצה לארץ ישראל יפה, סניף ירושלים,

... ששיבחה את גישתה הקונסטרוקטיבית של עיריית ירושלים, אשר הכירה בצורך לתכנון בכוח עצמה איזור רגיש זה... ושאכן ניתן לתכנן, לשקם ולבנות את מתחם ממילא באמצעים הנדסיים וכספיים סבירים: בקיבולות בנייה מצומצמות... המועצה מביעה תקווה, שהתכנית הרעיונית החדשה תשמש בסיס לתיכנון אופראטיבי בכל ההקדם, תיכנון שיביא לשיקום האיזור במהרה.

טדי קולק, שתמך בעקביות בתכנית ספדיה, וכמוהו אליעזר רונן, יו"ר מועצת המנהלים של 'קרתא', תיארו את תכנית השימור כ"תקיעת סכין בגב קרתא" ודרשו כי העומדים מאחוריה יועמדו לדין משמעת. בתגובתו הביע בנבנשתי צער שראש העיר מנסה לבטל את התכנית החלופית.

מלון מצודת דוד בממילא תוכנן בצורת פרסה
כדי לאפשר מבט לעבר חומת העיר העתיקה

המחלוקת בין קולק ובנבנשתי גרמה לקרע ביניהם, והובילה להתפטרותו של בנבנשתי, שהזהיר בנאום פְּרָדָה מן המועצה, באוגוסט 1978, את חברי מועצת העיר לבל יאשרו את התכנית במתכונתה המקורית. אין ספק כי למאבקו של בנבנשתי הייתה השפעה רבה על השינויים שעשה ספדיה בתכנית המעודכנת, זאת, בנוסף ללחץ המקצועי והציבורי שהוביל לשינוי תכניתו המקורית. לאחר שנים רבות של התדיינות אושרה התכנית המתוקנת שבמסגרתה נקבע כי כמה בניינים היסטוריים ברחוב ממילא, שיועד להיות מדרחוב, יישמרו וישוקמו, ותנועת כלי הרכב תועתק לכביש חדש במרכז העמק. גישה זו שיקפה את המעבר הקיצוני מתכנית שאפתנית, הקשה ליישום, לתכנית צנועה בהרבה, שניתן לבצע כל אחד משלביה כיחידה עצמאית. משה ספדיה, במכתבו אלי לאחר קבלת ספרי, ב־9 באוגוסט 2009, כותב:

אם כי לא הסכמנו על הנחיות היסוד של התוכנית שהכנת יחד עם מירון בנבנשתי, אני מכבד את האומץ שהיה כרוך בהגשתה ואת השפעתה מרחיקת הלכת. כמו כן ובדיעבד, אני מבין שלא הייתי די רגיש ב־1972 לנושא השימור ולערך הטמון בו... בסך הכל התוצאה טובה ועשירה יותר כתוצאה של המעורבות הציבורית וההתנגדויות השונות.

התכנית המתוקנת וביצועה

בתכנית המתוקנת, כפי שבוצעה במשך כ־20 שנה, חמישה חלקים עיקריים שנבנו בהדרגה ובשלבים, בשנים 1989-2009: כביש החוצה את עמק ממילא; חניון תת קרקעי סמוך לשער יפו ('חניון קרתא'); מקבץ בתי מגורים ב'כפר דוד' על המדרון

הדרומי; מלון 'מצודת דוד' ברח' דוד המלך ושד' אלרוב-ממילא, ובו שימושים מעורבים של מסחר, מגורים ומלונאות. ההישג הבולט ביותר של המאבק הציבורי ניכר במאמץ הרב שהשקיע משרד האדריכלים ספדיה ואנשי חברת 'אלרוב' בשימור ובשיפוץ אחד עשר בניינים היסטוריים לאורך שד' אלרוב-ממילא. הדבר ניכר ברמת התכנון הגבוהה, המבוססת על חשיבה יצירתית, עבודה פרטנית מאומצת והקפדה על איכות. אבני החזית של שבעה בניינים היסטוריים, שפורקו בשנות ה-90 בתהליך מסודר שכלל מיספור, רישום, צילום ואחסון האבנים במשך כמה שנים עד שייבנו מחדש לאורך שדרות אלרוב ממילא. נושא הריסת הבתים בממילא ופירוק הבניינים ההיסטוריים המשיך להעסיק את המתנגדים לתכנית גם אחרי שאושרה תכנית ספדיה המתוקנת. בשנת 1996, התנהל מאבק ציבורי קשה ביותר לשחזור 'בית שטרן' או 'חדר הרצל', ברח' ממילא 18, שבו התארח הרצל בשנת 1898. במקום נערכו, בין היתר, משמרות מחאה בהשתתפות אנשי ציבור וחברי כנסת. באוגוסט 1996 התריע יוסי פלדמן, מנהל המועצה לשימור אתרים:

בימים אלה נהרס בית שטרן בממילא. המעשה מסמל יותר מכל את האטימות, חוסר הרגישות וההתעלמות מנכסי העבר וחשיבותם במרקם ההיסטורי העירוני... היוזמים מתעלמים משימור ובזים לצבור... על כן החלטנו לא להחריש ולקיים ביום רביעי, ה-21.8.96 משמרת מחאה שתזעק את זעקת השימור הנרמס לנגד עינינו.

למרות ש'בית שטרן' יועד להריסה במסגרת תכנית ספדיה משנת 1976, בתכנית המתוקנת הוא נועד לפירוק ובנייה מחדש. החברה להגנת הטבע והמועצה לשימור אתרים התנגדו לפירוק ובשנת 1996 עתרו לבג"ץ, בדרישה להורות ליזמי הפרויקט לשמרו במצבו הנוכחי. בעתירה נטען כי יזמי פרויקט ממילא 'סירסו' את החלטת הוועדה המחוזית, וכי בכוונתם להרוס את הבניין, ולשחזרו לאחר מכן. העותרות טענו שפירוק והרכבה מחדש אינם בגדר 'שימור מלא' וישנו הבדל משמעותי בין בניין העומד על תלו מאז הוקם, לבין בניין משוחזר. בג"ץ דחה את העתירה, וקבע כי המונח 'שימור' רחב דיו כדי שיכלול פירוק והרכבה מחדש של בניין היסטורי. בג"ץ קבע גם כי הפירוק והשחזור חייבים להיות נאמנים למבנה המקורי, ולהתבצע בפיקוח אדריכל שימור, אחרי שתופקד ערבות כספית כדי להבטיח שההחלטה תתבצע בשלמותה. אבני הבניין סומנו, פורקו ואוחסנו, ובמאי 2008 נפתחה במקום חנות הדגל של רשת סטימצקי. הרמה הגבוהה של עבודות השימור והשיפוץ בבניין זה נחשבת כפסגת ההצלחה של השימור לאורך שדרות אלרוב-ממילא.

החשיבות העיקרית של תולדות תכנון מתחם ממילא, ובעיקר קשיי התכנון והפיתוח הרבים מאז 1967, היא בלקחים שיש להפיק באשר לאופן התכנון וצורת הפיתוח וההתחדשות האורבנית הרצויה לירושלים. מעל לכל, יש להימנע מניסיונות לקידום תכניות שאפתניות, שאינן עולות בקנה אחד עם אופי העיר וצרכיה, שאינן ישימות וברורות ביצוע בשלבים. יש לקוות כי מסכת המחדלים, העיכובים והביקורות הקשות במהלך שנות התכנון לא יעיבו על הצלחת ההתחדשות העירונית, שעיקרה החייאת 'כפר דוד' כשכונת מגורים פעילה במשך כל השנה, ושגשוג הפעילות האנושית והמסחרית-עסקית במקום.

אלי שילר

הספריות של העדות הנוצריות ומוסדות המחקר בירושלים

בהשתתפות אהרון יפה

יותר מכל מקום אחר בארץ, מצויים בירושלים מוסדות נוצריים רבים, מיעוטם קדומים ואחרים נוסדו במסגרת החדירה הנוצרית שהחלה בשנות השלושים של המאה ה-19. רבים ממוסדות המחקר ומהארגונים הנוצריים ראו במחקר המדעי של לימוד הארץ והכרתה כחלק מתפקידם. אחרים ראו בארץ את המקום לקיומם של לימודי דת. הקונסוליות הזרות, הכנסיות, המנזרים ואגודות למחקר למיניהן דאגו להקמת ספריות שמילאו תפקיד חשוב בחיי הקהילה המדעית והישגיה. לחלקם נודעת חשיבות רבה במיוחד והם מצטיינים באוספים עשירים ונדירים, כמו ספריית ה'אקול ביבליק', הספריות הפרנציסקניות או הספרייה הארמנית שבה ספרים וכתבי יד ארמנים נדירים. ספרייה גדולה וחשובה מצויה במרכז האקומני בטנטור.

ככלל, הספריות הנוצריות ומוסדות המחקר הזרים בירושלים ידעו ימים יפים יותר, כאשר שירתו מאות סטודנטים וחוקרים. בשנים האחרונות, ובעיקר מאז האינתיפדה, רוב המוסדות, ועמן הספריות, צמצמו את פעילותן, ומספר הסטודנטים פחת. עם זאת, המצב שונה בכמה מהספריות המרכזיות: הספרייה ב'אקול ביבליק' של האבות הדומיניקנים התרחבה מאוד בשנים האחרונות; הספרייה של היוונים אורתודוכסים נבנית מחדש ונוספה לה קומה (בבנייה); הספרייה האקומנית בטנטור היא מהגדולות בתחומה במזרח התיכון; ולפני כשנתיים נחנכה ספרייה חדשה בכנסיית המשיח האנגליקנית ליד שער יפו.

במאמר הנוכחי נתייחס בהרחבה לשתי ספריות שהן בעלות חשיבות יוצאת דופן: לספרייה היוונית אורתודוכסית ולספריית ה'אקול ביבליק'. זהו פרסום ראשון מתוך עבודה רבת היקף שאנו עורכים על הספריות הנוצריות בירושלים. ככל שבדקנו, מעולם לא נכתב מאמר יסוד בנושא חשוב זה.

ספריית הפטריארכיה היוונית אורתודוכסית בירושלים

הספרייה המרכזית של הפטריארכיה, היא המשכה של הספרייה הכנסייתית הראשונה שנוסדה בירושלים בראשית המאה השלישית, בימיו של הבישוף אלכסנדרוס (212-251). הספרייה, הנזכרת במקורות קדומים, שימשה מרכז לימוד רב חשיבות, ששירת את ראשוני החוקרים הכנסייתיים כמו אבסביוס, אוריגנס, והירונימוס. במהלך המאות החמישית והשישית הספרייה גדלה בהדרגה וכללה כתבי יד רבים. באותו פרק זמן נוסדו ספריות גם במנזרים אחרים ברחבי הארץ. מטרתן הייתה להביא להמוני הנזירים חומר קריאה

מימין: ספריית הפטריארכיה היוונית אורתודוכסית. בספרייה כ-2300 כתבי יד עתיקים, רובם בשפה היוונית. בתמונה הקטנה: ספר נדיר בספריית כתב היד בפטריארכיה

בכניסה לפטריארכיה היוונית אורתודוכסית בירושלים

תיאולוגי וכללי, ולקרבתם לשפה היוונית ותרבותה. עם הפלישה הפרסית ב-614, נשרפו רבות מספריות המנזרים, ומרביתן נעלמו. רק ספרים מעטים שרדו, באותם מקומות שבהם דאגו הנזירים להסתירם. לכל מנזר היה כידוע מקום מסתור לעת סכנה, בו הוצפנו חפצי ערך, תשמישי קדושה וגם כתבי יד.

הכיבוש המוסלמי פגע קשה בנזירות הנוצרית, אך לא המיט עליה את הקץ. רבים מהמנזרים המשיכו להתקיים, והנזירים עסקו לא אחת בהעתקת כתבי יד ישנים או בחיבור כתבים חדשים. העתקת הספרים וריכוזם בספריות נמשכו גם בעת שלטון הצלבנים ובתקופה שלאחריה.

בראשית המאה ה-14, בימיו של הפטריארך דורותיוס, נעשה ניסיון ראשון לרכז את הספרים מכל המנזרים ולהקים ספרייה מרכזית. הנסיון עלה יפה, ותוך זמן קצר רוכזו בירושלים מאות כתבי יד. בימיו של הפטריארך גרמנוס, באמצע המאה ה-15, כונסו הספרים המודפסים הראשונים וכך נוצרה הספרייה המרכזית של הפטריארכיה, שהלכה והתרחבה במאות ה-17-18. ב-1736 הותקן קטלוג ראשוני בידי המלומד היווני יעקובוס מהאי פטמוס. ב-1800 נאספו אחרוני כתבי היד מן המנזרים השונים והובאו לספרייה שבירושלים. בשנת 1837 נמצא במפתיע במנזר מר סאבא שבמדבר יהודה מקום מסתור ובו כ-700 כתבי יד, שהועברו ב-1897 לספריית הפטריארכיה. מעט מאוחר יותר הועברו לשם גם ספרים וכתבי היד ממנזר המצלבה, מהם בגרוזינית.

כיום מצויים בספרייה באגף מיוחד כ-2,300 כתבי יד עתיקים, רובם, כ-1,900 הם

ספריית כתבי היד שחודשה לאחרונה (סגורה למבקרים).
בתמונה משמאל, מזכיר הפטריארכיה שהואיל לאפשר את ביקורנו במקום

בשפה היוונית והיתר – בגרוזינית, סורית, ערבית, אתיופית וסלבית. 1,700 כתבי יד כתובים על מגילות קלף (עור) – רובם מעוטרים. הקדומים שבהם הם מהמאות ה-9-13. חשיבות יוצאת דופן נודעת לכתב יווני שנכתב במאה הרביעית, הידוע בשם 'דידכי' (הלימוד). הוא כולל הוראות מפורטות של ישו לתלמידיו כיצד עליהם לנהוג.

ספריית כתבי היד עברה לאחרונה שיקום ושיפוצים נרחבים, כולל תאורה, ריצוף נאה וארונות הספרים מראשית המאה הקודמת, שהוחלפו. הספרייה סגורה לציבור.

ברשות הפטריארכיה כ-10,000 ספרים, חלקם נדירים. הספרייה נמצאת בשיפוץ צימ יסודיים מאז 2003, בעת שהבניין ניזוק בשלג הגדול, והספרים ניצלו במאמץ עילאי ברגע האחרון. בניין הספרייה, שנבנה מחדש יתנשא לשתי קומות. הוא מתוכנן להיפתח בעוד כשנה ויותר. ארכיון הפטריארכיה הצמוד לספרייה, נבנה אף הוא מחדש.

שלמי תודה: הננו להודות בזאת למזכיר הפטריארכיה, האב אריסטרקוס על הכנסת האורחים הנאה, ולפרופ' וסיליוס צפיריס על עזרתו בהכנת המאמר.

**כתובת: רח' הפטריארכיה היוונית, ת.ד. 14130, ירושלים; טל': 02-6282023.
(הספרייה מצויה במכלול הפטריארכיה, בקומה השנייה)**

ספריית בית הספר הדומיניקני למקרא

(ה'אקול ביבליק')

מבין עשרות הספריות של העדות הנוצריות בירושלים נודעת חשיבות מיוחדת לספריית ה'אקול ביבליק', הנחשבת לאחת הספריות החשובות, השימושיות והידועות ביותר ללימודי המקרא וכתבי הקודש הנוצריים בקנה מידה עולמי. הספרייה מתפרשת על שתי קומות וכוללת 13 אולמות ממודרים, והיא מהספריות הגדולות בירושלים. לספרייה חמישה ספרנים. קטלוג הספרייה הממוחשב מחובר לספריות האוניברסיטאיות בישראל ולספריות חשובות ברחבי העולם. בספרייה דו"חות חפירה רבים מישראל ומהארצות השכנות, מהחפירות שערכו הדומיניקנים במשך למעלה ממאה שנים.

בין הנושאים בספרייה: עולם המקרא והברית החדשה ורקעם, גיאוגרפיה היסטורית של א"י, יהדות ימי בית שני, המשנה והתלמוד, לימודי המזרח הקדום ושפות שמיות. זוהי גם הספרייה העשירה ביותר בעולם בנושא קומראן וחקר המגילות הגנוזות. בשל קדמותה של הספרייה מצויים בה העותקים הראשונים של כתבי העת החשובים בחקר ארץ ישראל.

במקום נמצא אוסף עשיר של ספרות עולי רגל, הכולל גם ספרים הקודמים למאה ה-19, וכן ספרים מקוריים, מהם נדירים, של אבות הכנסייה. בספרייה לקסיקונים רבים ואנציקלופדיות בנושאי מקרא, ארכאולוגיה, היסטוריה ותיאולוגיה בכתיסהר שפות, שאין למצוא כדוגמתם במגוון כה עשיר באף ספרייה.

ברם, ייחודה של הספרייה אינו בגודלה, אלא באופיה המקצועי והיעודי. הספרייה מתמקדת בנושאים הקשורים לתחומי התמחותה, תוך ויתור מודע על נושאים אחרים הקשורים לא"י. משום כך היא אינה עוסקת בתקופות קדומות ומאוחרות

האקול ביבליק הינו מוסד המחקר הנוצרי הראשון שהוקם בירושלים, לאחר שעד אז הוקמו מוסדות דומים רק באירופה. הוא הוקם ב-1890 בידי האב ז'וזף מארי לגראנז' כחלק מהמנזר הדומיניקני סט. אטיין בירושלים שנוסד ב-1882. הוא קרא למוסד 'בית הספר ללימודי התנ"ך' וגרס שיש ללמוד את כתבי הקודש בהקשר התרבותי-גאוגרפי תוך זיקה למקור. ב-1920 שינה המוסד

חזית כנסיית סט. אטיין במנזר הדומיניקני

אולם הכניסה בספריית בית הספר הדומיניקני למקרא. משמאל: סטודנטים בעבודתם

במכון קבוצת חוקרים צעירה, ששקדה על חקר ותרגום הברית החדשה, וסייעה בפרסום ה'התנ"ך הירושלמי' (1956), אותו יזם בזמנו האב לגראנז'. התרגום לווה במבואות ובהערות פרי עטם של טובי החוקרים בזמנו. ה'תנ"ך הירושלמי' הכולל את המקרא והברית החדשה, זכה להצלחה רבה. הוא תורגם לכחצי תריסר שפות, ראה אור בצרפתית בשלוש מהדורות ונמכר בכשני מיליון עותקים!

את שמו ל'בית הספר הצרפתי למקרא ולארכאולוגיה' (ה'אקול ביבליק').

מאז הקמתו היה בית הספר למקרא ואר-כיאוולוגיה גורם פעיל בחקר ירושלים וארץ ישראל. כמה מחוקריו, כגון האבות וינסאן, אבֶל, דה וו ואחרים, היו מגדולי החוקרים של ירושלים וארץ ישראל. לאחר מותם הם נקברו באולם המבוא של מערכת הקבורה מימי בית ראשון, שנחשפה בחצר המנזר. בראשית שנות השלושים החלה לפעול

עמוד השער של תנ"ך נדיר מהמאה ה-17, 'ביבליה פוליגלוטה',
 שבו מצוינות השפות שבהן הודפס התנ"ך בטורים מקבילים

האב פרופ' ז'אן מישל דה טראגון מעיין בספר תנ"ך נדיר, השמור בספריית בית הספר הדומיניקני. זהו התנ"ך הקדום ביותר שנדפס בטורים מקבילים בשפות רבות, ביניהן: עברית, יוונית, לטינית, אתיופית, סורית וערבית. הספר נדפס בשישה כרכים בלונדון ב־1675, בעריכת ולטון בריין (ראה שער הספר בתמונה מימין)

למקרא ולברית החדשה. כך, למשל, אין בה כמעט ספרים או כתבי עת העוסקים בפרהיסטוריה, או בתקופות המאוחרות, כגון התקופות הממלוכית, העות'מאנית, תקופת המנדט ותולדות מדינת ישראל. הספרות המאוחרת ביותר בספרייה היא מהתקופה הצלבנית. כל העבודות והמחקרים מטעם המוסד מתמקדים בתקופות הקדומות. בספרייה 140 אלף ספרים, והיא מנויה על 400 כתבי עת, כולל בעברית, כולם בנושאים הרלוונטיים להתמחותה. הספרייה רוכשת כ־4,000 ספרים חדשים בשנה. מצויים אמנם גם ספרים לא רבים נוספים על תקופות מאוחרות יותר, אך אלו מתייחסים לירושלים, לארץ ישראל ולמדינת ישראל, וחלקם נתרם לספרייה. ברשות הספרייה קטלוג ממוחשב מפורט ביותר, הכולל חצי מיליון ערכים, לרבות מפתח שיטתי של המאמרים שראו אור בכתבי עת. הקטלוג נחשב לאחד הגדולים והשלמים בתחומו בעולם ומעורר עניין בינלאומי. אין תימה, שקטלוג מלא של הספרייה פורסם במלואו (הוצאת ספרים בבוסטון שבארצות הברית, פרסמה ב־1975 את הקטלוג ב־13 כרכים).

מקום נרחב במיוחד מוקדש לספרים בנושא יהדות, ובעיקר במה שנוגע למקורות הקדומים, כמו התלמוד והמשנה והספרות החיצונית. כן נרכשים כמעט כל הספרים העוסקים בירושלים.

ספריית ה'אקול ביבליק' היא בעיקר ספרייה מדעית המשרתת חוקרים וסטודנטים לתארים מתקדמים. במוסד 45 סטודנטים העושים שימוש בספרייה ועוד כתריסר חוקרים קבועים, רובם ישראלים הבאים מבחוץ. בין הספרים המבוקשים

ספריית התמונות והתשלילים של המוסד,
הכוללת למעלה מעשרים אלף תצלומים

בספרייה מגוון עשיר של אנציקלופדיות ולקסיקונים בנושאי
מקרא, ארכאולוגיה, דתות והיסטוריה, בכתיסר שפות

בידי חוקרים ישראלים נמנים הכרכים הראשונים של כתבי עת מדעיים בנושאי א"י וארכאולוגיה, המצויים בשלמתם בספרייה, שהיא מהספריות המדעיות הראשונות בנושא א"י בירושלים, אם לא הראשונה שבהן. אין תימה שהם נדירים ואינם מצויים בספריות האוניברסיטאיות בירושלים, שנוסדו עשרות שנים מאוחר יותר. בין כתבי עת אלו: PEQ, ZDPV, Revue Biblique, BASOR ועוד.

הספרייה פתוחה לציבור, וזאת בניגוד לרוב הספריות הנוצריות האחרות, כמו הספרייה ברשות הפרנציסקנים – הספרייה הנוצרית השנייה בחשיבותה בירושלים.

בשל הערך הרב של הספרים, שרבים מהם נדירים, מבקרים מן החוץ מלווים על ידי נזיר מקומי במשך שהותם בספרייה (כך נהוג גם בספריות חשובות בעולם). ספרים יחידאים ונדירים מאוד ובעלי חשיבות יוצאת דופן, מוחזקים במרכז הדומיניקני בפריס, שנחשב למקום בטוח יותר, בין היתר בשל "הסכנה לרעידות אדמה בירושלים", לדברי האב טראגון.

המוסד מפרסם החל מ-1892 כתב עת חשוב לחקר המקרא והברית החדשה, הארכאולוגיה של ארץ ישראל והמזרח וקדמוניות ירושלים בשם 'רוו ביבליק' (Revue Biblique), הנערך בארץ ויוצא לאור בפריס ארבע פעמים בשנה. האב ז'אן מישל דה טראגון העורך המדעי של כתב העת (שסייע בידינו בהכנת המאמר), מציין בגאוה, שזהו כתב העת היחיד בתחומו, הרואה אור ברציפות למעלה ממאה שנים, וכי המשיך להופיע בתדירות, גם בתקופת מלחמת העולם השנייה ובמלחמת העצמאות. הוא נחשב לפרסום חשוב ויוקרתי במיוחד בתחומו ונוטלים בו חלק גם חוקרים ישראלים. כתב העת רואה אור במהדורה בת כ-1,200 עותקים.

תצלומים ומפות: ברשות הספרייה אוסף תצלומים גדול, המתמקד בנושא ארץ ישראל והמזרח. הוא כולל צילומי אוויר וצילומי חפירות וסקרים מדעיים שערכו הדומיניקנים במשך השנים. רוב הצילומים נעשו בידי שני הצלמים הדומיניקנים הידועים ז'וסן וסביניאק, והם מופיעים בפרסומי המוסד, ובהם שבעת הכרכים הידועים העוסקים בחקר ירושלים, פרי עטם של וינסן ואבֶל. במהלך השנים התרחב האוסף וקלט צילומים רבים נוספים, ובהם אוסף חשוב ונדיר של צילומים שהיה שייך ל'אבות האסמפסיוניסטים' בנוטרדם. באוסף למעלה מעשרים אלף תמונות שצולמו ברובם על נגטיבים של זכוכית ונסרקו לאחרונה (ראה בפרק תמונות וטמונות).

אוסף המפות כולל מאות מפות מקוריות של ארץ ישראל, מהן נדירות.

אליעזר בן יהודה בספריית ה'אקול ביבליק'

ספריות ראויות לשמן בירושלים, ובוודאי לא בתחומים אלו. הדרך שהולכה מביתו שברח' החבשים למנזר הייתה משובשת, וחמדה אשתו מעידה בכתביה, שהוא התקשה לעשותה בגילו המתקדם, בעיקר בימים שבהם מזג האוויר לא האיר פנים. הנזירים הדומיניקנים התייחסו בהערכה רבה לבן יהודה. יום ושעת פטירתו צוינו ביומן המנזר ואב המנזר ומייסדו, לגראנג' וסגנו הלכו לביקור תנחומים.

אליעזר בן יהודה, מחיה השפה העברית, נהג לפקוד את הספרייה לעתים קרובות, בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה העשרים. הוא התיידד עם הנזירים המקומיים, ובהם החוקרים המפורסמים האבות וינסן ודורם, והאב פליקס אבֶל, והוא אף מודה לאבֶל בהקדמה למילונו. בן יהודה נסתייע בספרים העוסקים ביהדות כמקור לחידוש מלים עבריות, במפעלו להחייאת השפה. באותה תקופה לא היו עדיין

*Vendredi 16 dec. 1922: 2h. matin mort subite d'S. Ben. Yehuda.
au Consulat: affaire institut de Recouvrement.
Visite du Général Delamotte et officiers.
Dimanche 17 dec. 1922: 3h. Vesp. sermon de M. Delamotte.
Lundi 18 dec. 1922: après-midi, visite de condoléances
chez Ben-Yehuda. avec le P. Lagrange.*

מתוך יומן המנזר הדומיניקני:

יום שבת 16 דצמבר 1922: בשעה 2.00 בבוקר, א. בן יהודה נפטר באופן פתאומי

יום שני 18 דצמבר 1922: אחרי צהריים ביקור תנחומים אצל משפחת בן יהודה עם האב לגראנג'

הערה של האב טראגון: יש חשיבות לכך שהאב לגראנג' [שהיה מייסד המנזר ועמד בראשו] השתתף בביקור התנחומים. כותב היומן היה סביניאק, ומאחר שהוא לא מציין מי ליווה את האב לגראנג' בביקורו, קרוב לוודאי שזה היה הוא עצמו. סביניאק כיהן אז כסגן ראש המנזר, דהיינו האיש השני בחשיבותו בהיררכיה של המוסד.

תולדות הספרייה: המקום נרכש מידי בעליו הערבים ב-1882, ושנתיים אחר כך הוחל בהקמת המבנים הראשונים. ב-1890 נוסד במקום בית הספר ללימודי המקרא, ביוזמתו של האב לגראנז' והוחל בהקמת הספרייה, ששירתה תחילה את הסטודנטים הדומיניקנים ואלו מאכסנית הנוטרדם. הספרייה שכנה תחילה במבנה צנוע, ששימש במקורו כבית המטבחים העירוני. הבניין, הנמצא כיום בחצר המנזר מדרום-מזרח, משמש כחדר אוספים, מעבדה ארכאולוגית ומחסן. לידו הוקמה כנסייה צנועה, ששימשה את המנזר בראשיתו (תמונה טובה של הבניין ב-1890, ראה בעמ' 113 א).

הספרייה במבנה המרכזי הוקמה ב-1922. עד 1925 נאסרה כניסת נשים לספרייה. היה זה מבנה אלגנטי בעל חלונות גדולים, שנהנה מתאורה טבעית טובה, אך הוא היה צנוע מאוד בממדיו (תמונה מימין). עם הקמת הספרייה החדשה, הוסב האולם לחדר האוכל של המנזר.

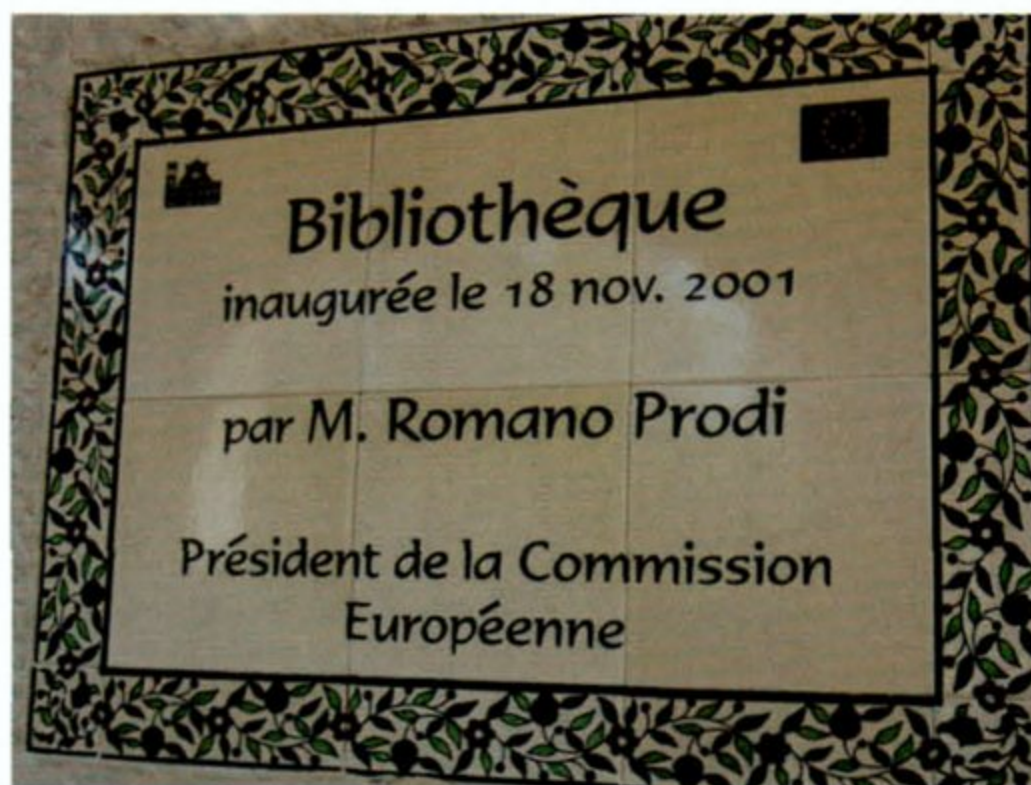
בשנת 2001 עברה הספרייה שינוי גדול. מאולם צנוע הנזכר לעיל היא עברה לאולם גדול מאוד, ששימש כחדר האוכל (רפרקטוריום) בתקופה הביזאנטית, בעת שנמנה עם אחד המנזרים הגדולים בירושלים. האולם הענקי שהתנשא לגובה של 7 מ' חולק לשני מפלסים, והוא כולל כיום 13 אולמות. העבודה, שהייתה כרוכה בהשקעה גדולה, נעשתה במימון 'האיחוד האירופי' בשנת 2001, כעדות השלט שבכניסה. התמיכה אגב, הותנתה בכך שהספרייה תהיה פתוחה לציבור, תנאי אותו הספרייה מקיימת ממילא...

המבנה, ששימש במקורו כבית מטבחים, בו הייתה הספרייה הראשונה (1890-1922)

אולם ששימש כספרייה עד לשנת 2000, והיום חדר האוכל של המנזר

שלט בכניסה לספרייה, המציין את חנוכתה המחודשת ב-2001 בסיוע 'האיחוד האירופי'

שלמי תודה: הננו מבקשים להודות בזאת לפרופ' ז'אן מישל דה טראגון על עזרתו הרבה בהכנת המאמר.

כתובת: דרך שכם 6, ירושלים; טל': 02-6264468; פקס: 02-6282567
שעות פתיחה: ב'-ו' – 08.00-17.00; שבת – 08.00-11.00. הכניסה בתיאום מראש.

רות קרק

בתי קברות וקברים אמריקאים בירושלים

מבוא

בתי קברות הם אחד הסימנים המרחביים וההיסטוריים לדתות ולקבוצות אתניות שונות. התופעה בולטת במיוחד בארץ ישראל המצטיינת במגוון רחב של עדות ודתות.

מלבד החלוקה לבתי קברות של מוסלמים, יהודים בני עדות שונות וכיתות נוצ-ריות, שלהן מסורת ארוכה של פעילות בארץ (יוונים אורתודוקסים, קתולים ועוד), החל מן המחצית הראשונה של המאה ה-19, הוקמו בתי קברות חדשים רבים של כיתות נוצריות פרוטסטנטיות (פרוסים-גרמנים, בריטים, אמריקאים), שהצטיינו בפעילות מיסיונרית ודתית ענפה ואף הקימו יישובים משלהן (אמריקאים ביפו ובירושלים, טמפלרים גרמנים, שבדים ועוד). בתי הקברות שהותירו אחריהן, הם אחת העדויות הבולטות לפעילותן.

במאמר זה נתמקד בבתי הקברות של האמריקאים, ובתי קברות שבהם נקברו אמריקאים שחיו ופעלו בארץ, או שביקרו בה. דגש מיוחד יושם על קבורה ובתי קברות של אנשי המושבה האמריקאית-שבדית בירושלים, שנוסדה בתחילת שנות השמונים של המאה ה-19, בידי משפחת ספפורד משיקגו ובידי הנריק לארסון השבדי וצאן מרעיתו משיקגו ומנאס בשבדיה, שהצטרפו אליהם בשנת 1896.

בתמונה: מראה כללי של בית הקברות האמריקאי בעמק רפאים כיום

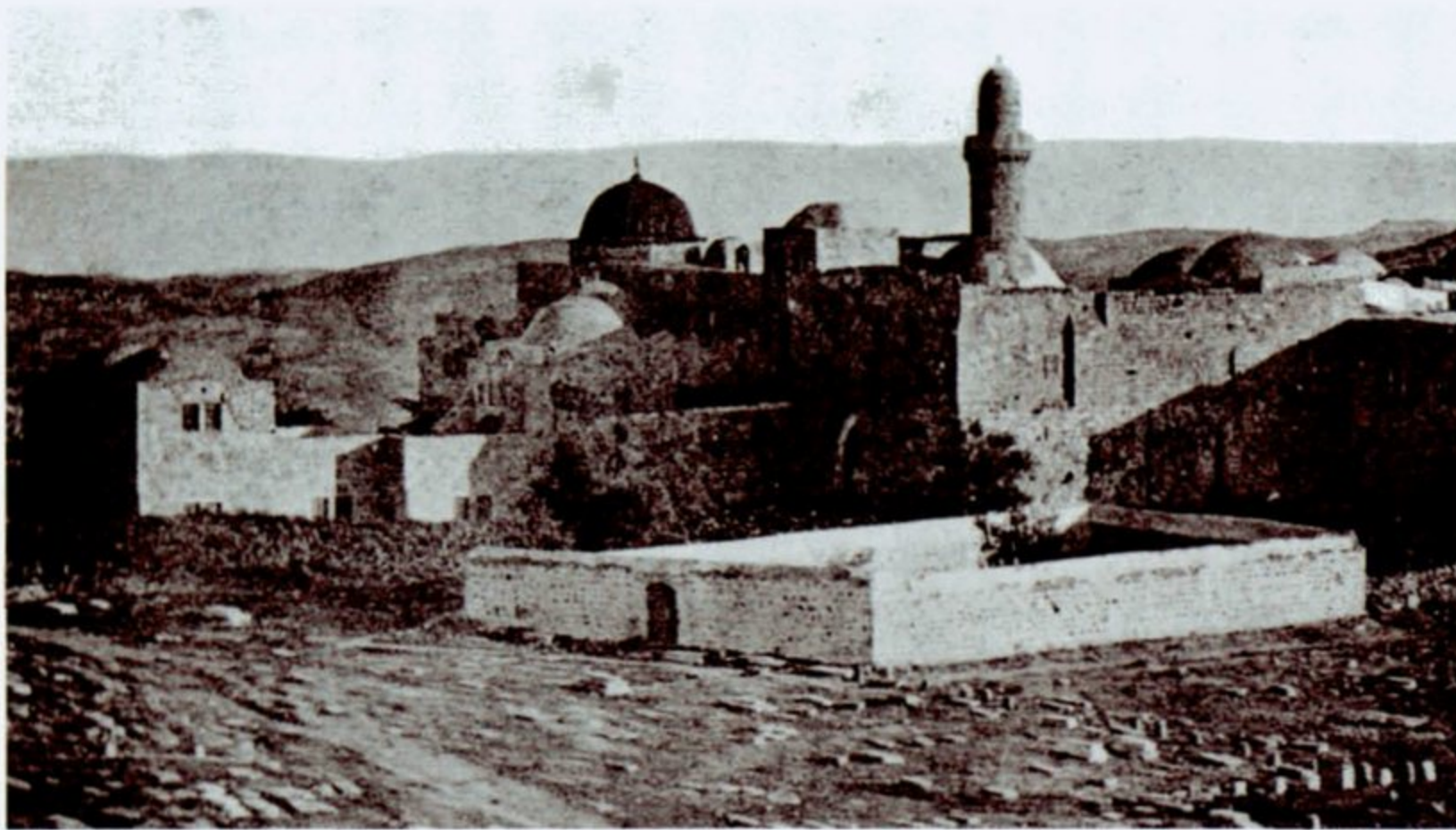
בית הקברות האמריקאי הישן על הר ציון

בית הקברות האמריקאי הראשון בירושלים היה על הר ציון (מפה 1). הקרקע נקנתה בידי מיסיונרים אמריקאים פרסביטריאנים במאי 1838. בפועל כנראה ה־ ABCFM (American Board of Commissioners for Foreign Missions), שבשנת 1870 כל רכושם במזרח התיכון ובארץ ישראל עבר לפרסביטריאנים.

היה זה בית קברות קטן שבו נקברו מספר אמריקאים שנפטרו בירושלים, כולל מיסיונרים ששירתו בעיר ובני משפחותיהם. עם הפסקת הפעילות המיסיונרית החלוצית של האמריקאים בירושלים, במחצית הראשונה של המאה ה־19, הועברה האחריות לטיפול בבית הקברות ואחזקתו לידי הקונסוליה של ארה"ב בירושלים.

זמן מה לאחר בואם של אנשי המושבה האמריקאית משיקגו לירושלים בשנת 1881, הם החלו להשתמש בבית קברות זה. בין היתר נקברו בו הורציו ספפורד, ממנהיגי הקומונה וקפטן ויליאם סילבסטר. בשנים 1888 ועד 1891 נקברו במקום עשרה מאנשי המושבה האמריקאית.

ב־1891 פרץ עימות בין אנשי המושבה האמריקאית בירושלים לקונסול האמריקאי סלה מריל, שערך חפירות ארכיאולוגיות על הר ציון ובכלל זה גם בחלק משטח בית הקברות האמריקאי. הדבר נתגלה בעת הלוויית דודתם של הספפורדים, מגי, שהייתה חברה בקומונה האמריקאית.

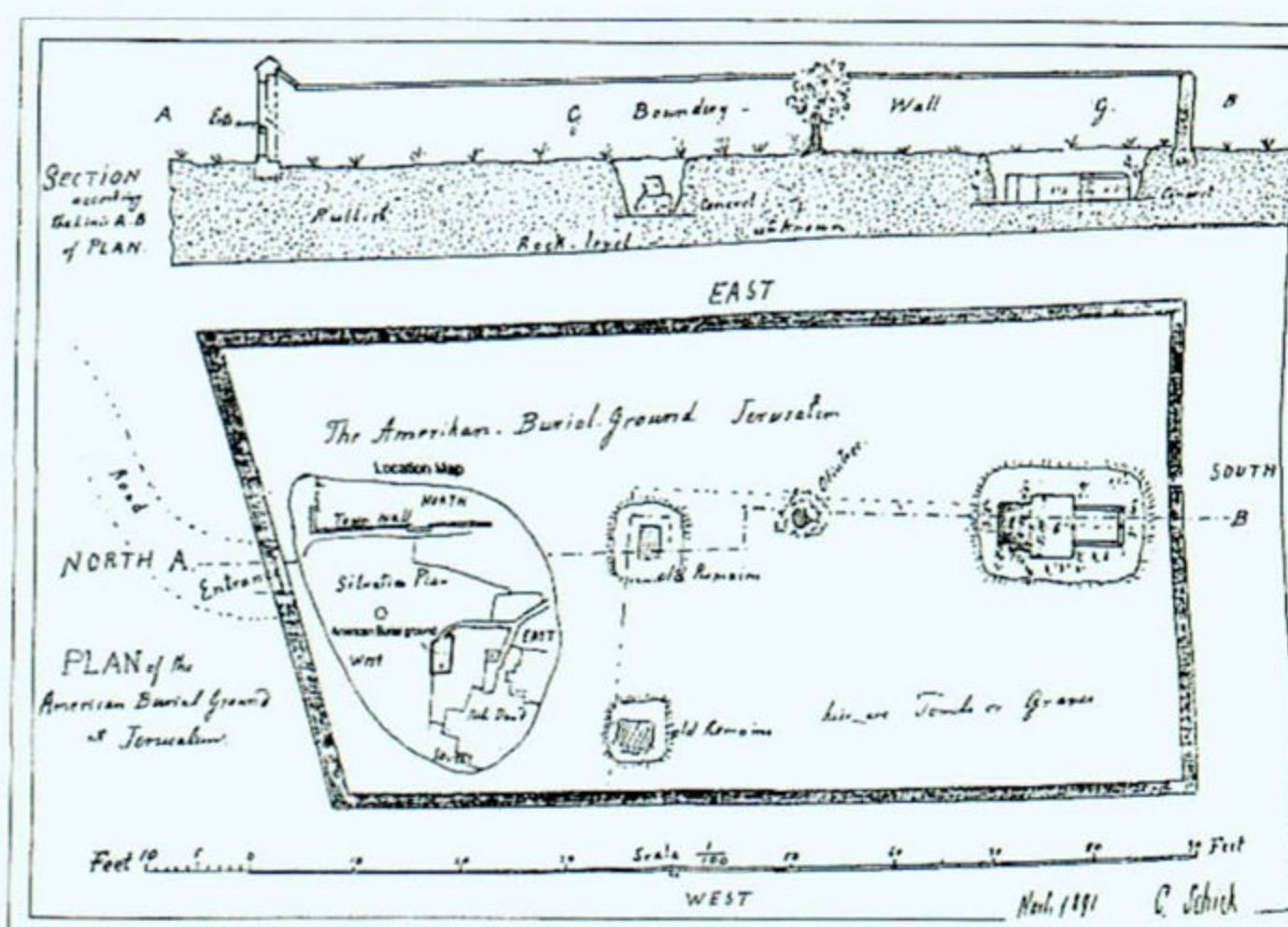
בית הקברות האמריקאי המקורי הישן על הר ציון בצילום מ־1865

כתובת מבית הקברות האמריקאי הישן על הר ציון

ארגזים שבהם הועברו שלדי הנקברים בעת פינוי בית הקברות האמריקאי הישן בהר ציון (צילומי המושבה האמריקאית)

מפה 1. תכנית בית הקברות האמריקאי הראשון שהיה בהר ציון, 1891 (על פי קונרד שיק)
המקור: הארכיון הלאומי של ארה"ב, בתוך: Ruth Kark, American Consuls in the Holy Land, p. 188

ב-1897 פרצה בהר ציון 'מלחמת בית הקברות' בהקשר לתכניתם של הגרמנים הקתולים לבנות את כנסיית הדורמיציון על הר ציון, לרגל ביקורו המיועד של הקיסר הגרמני וילהלם השני בירושלים.

התנהל משא ומתן לרכישת שטח בית הקברות האמריקאי, שנועד להשלמת השטח שנמסר לקיסר הגרמני לבניית כנסיית הדורמיציון על הר ציון בידי הסולטאן התורכי עבדול חמיד השני. המו"מ נוהל בידי הרברנד ויליאם ק' אדי מצידון, שעמד בראש המיסיונרים האמריקאים בביירות. הגרמנים הציעו תשלום גבוה עבור השטח, במידה שיקבלו את בית הקברות נקי מקברים (ומשלדים). העסקה, שהושלמה בביירות, נוהלה בחופזה בשל ביקורו הקרוב המתוכנן של הקיסר בירושלים בשנת 1898. על רקע זה ובהסכמת הקונסול האמריקאי אדווין שרמן ואלאס שהתנכר לאנשי המושבה, הועברו ללא ידיעתם 25 שלדי הקבורים שם ל-15 ארגזים כדי לפנותם משם. הדבר נעשה בצורה מחפירה, תוך חילול הקברים, וללא תיאום עם משפחות הנקברים או אנשי המושבה האמריקאית, והארונות הועברו לקבר אחים בבית הקברות הפרוטסטנטי שבדרום הר ציון. בשנות השמונים של המאה העשרים נבנה אגף נוסף (מערבי) של כנסיית הדורמיציון, על גבי שטח בית הקברות. בחפירות הצלה של רשות העתיקות נתגלו במקום שרידי שלדים של בית הקברות האמריקאי הישן.

נקברים אמריקאים בבית הקברות של המושבה הגרמנית הטמפלרית בעמק רפאים

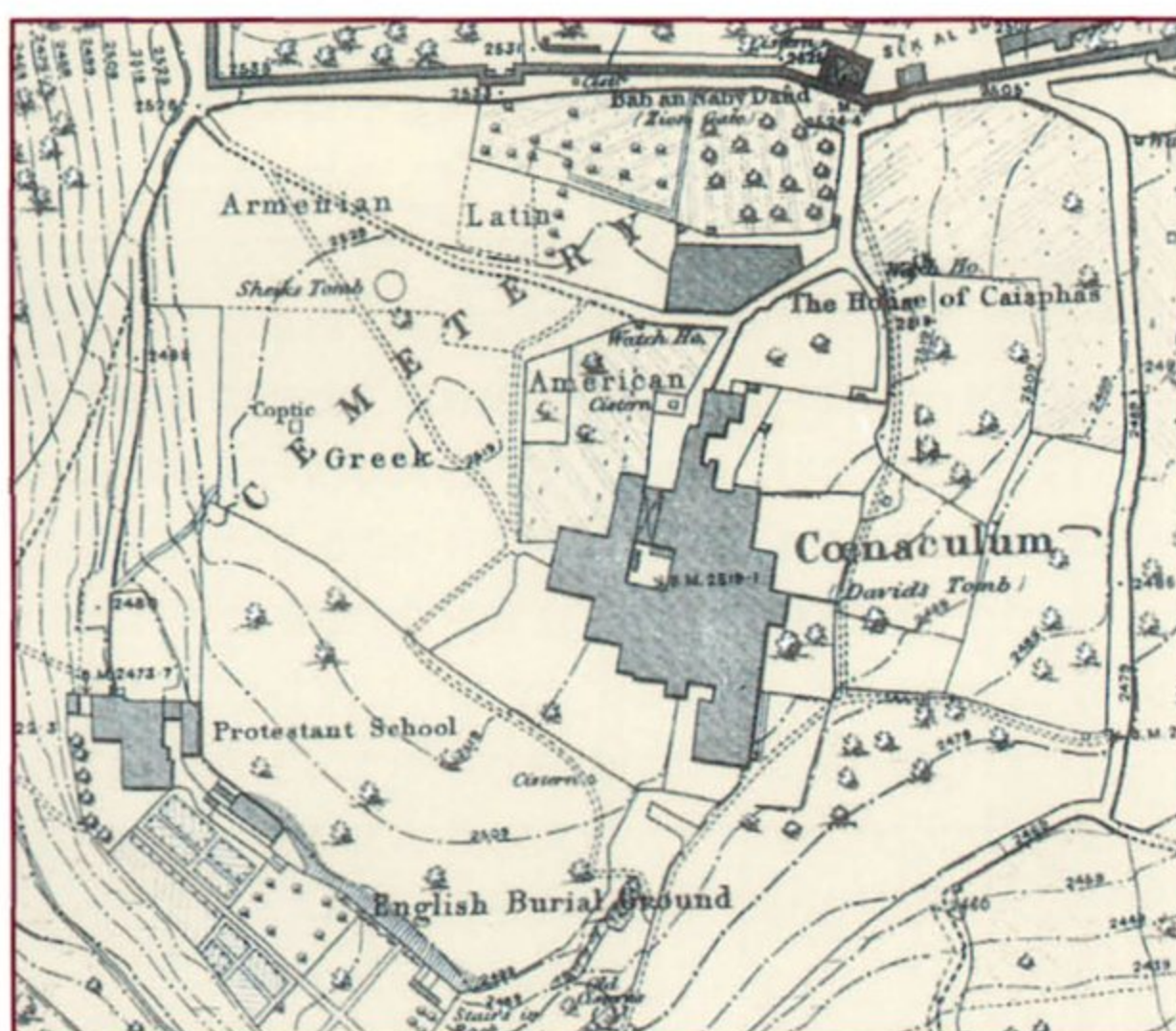
ראשית המושבה הגרמנית הטמפלרית בירושלים בעמק רפאים בשנת 1873, וכנראה שזמן קצר אחר כך הוקם בית הקברות בסמוך למושבה. במקום נקברו שני הנפטרים הראשונים מקרב חברי המושבה האמריקאית: בן משפחת ספפורד, שכונה 'בן

הדוד רוב' והגברת מרימן. הסיבה לכך לא ברורה, שכן שניהם היו אמריקאים ועל כן היו אמורים להיקבר בבית הקברות האמריקאי שעל הר ציון. ברטה ספפורד, בתם של אנה והורציו מייסדי המושבה האמריקאית בירושלים, מציינת בספרה, כי רבים מצעירי המושבה הגרמנית היו חבריו של רוב, וייתכן שזו הסיבה שנקבר שם. בהמשך נקנה והוקם סמוך לבית קברות זה, בית הקברות האמריקאי החדש בעמק רפאים (כיום ברח' עמק רפאים 41). (להלן)

אמריקאים בבית הקברות הפרוטסטנטי בהר ציון

בהר ציון הוקם בית קברות משותף לפרוטסטנטים הבריטים והגרמנים (מפה 2). הוא היה קשור לבית הספר הפרוטסטנטי שהוקם ב-1852 בידי סמואל גובאט, שעמד בראש הבישופות המאוחדת הפרוטסטנטית-בריטית בירושלים, על הר ציון. ניתן לראותו כחלק ממכלול בתי הקברות של בני הדתות השונות בהר ציון: מוסלמים, נוצרים ויהודים (כולל בית עלמין ארמני, קתולי קדום, יווני אורתודוקסי ובית הקברות היהודי סמבוסקי).

בבית קברות זה נקברו בקבר אחים חלק מחברי המושבה האמריקאית-שבדית ששלדיהם פונו קודם לכן, עם מכירת בית הקברות האמריקאי על הר ציון לגרמנים. רק בהמשך, עם פרוץ סכסוך נוסף בשנת 1906, הוחלט להשאיר סופית חלק

מפה 2. בית הקברות האמריקאי הישן, ובית הקברות האנגלי בהר ציון המקור: מפת ירושלים מתוך: Ch. Wilson, Ordnance Survey of Jerusalem, 1864-65

משמאל: מראה כללי של בית הקברות הפרוטסטנטי בהר ציון כיום

מהנקברים בבית הקברות הפרוטסטנטי. אז גם הוקמה שם מצבה לזכר שבעה מהם. קברם מצוין במצבה על הקיר עם גמלון קטן בולט מעליה. על המצבה נכתב: IN LOVING MEMORY OF JOHN C. WHITING, HORATIO G. SPAFFORD, WILLIAM C. SYLVESTER, HERBERT DRAKE, MARGARET W. LEE, GEO A. FULLER, JOHN MILLER. למטה נכתב פסוק מהברית החדשה: "אנוכי התקומה והחיים" (יוחנן יא, כה). מצבה זו השקועה בקיר הצפוני של בית הקברות סמוך לשער, הוצבה שם רק בשנת 1906, בעת שנעשה ניסיון שני להעביר את הנקברים האמריקאים, בידי נציג המיסיון האמריקאי בביירות, לבית הקברות האמריקאי בעמק רפאים, שנרכש כנראה בסביבות שנת 1905 כתחליף לבית הקברות הישן על הר ציון. הדבר נעשה בידיעתו והסכמתו של הקונסול האמריקאי בירושלים, סלה מריל. חמישה נקברים מאנשי המושבה שנקברו בבית הקברות האמריקאי הישן, הועברו לבית הקברות הפרוטסטנטי. הם הוצאו בידי נציג המיסיון, הרברנד ויליאם ק' אדי מצידון, לפני שאנשי המושבה הספיקו להתריע ולעצור את המעשה. חלק מהנקברים עדיין חסרו, לבסוף נמצאו ארבעה מהשלדים, שנקברו בבית הקברות החדש של המושבה האמריקאית על הר הצופים. שלד אחד לא נמצא כלל (קיימת בעיה לגבי מספר הנקברים. לפי ברטה ספפורד וסטר, נקברו בבית הקברות הישן עשרה מחברי המושבה, אך על המצבה מופיעים שבעה שמות ואם נוסיף חמישה נקבל שניים עשר).

קבר אחים של האמריקאים שנקברו בשנית בבית הקברות הפרוטסטנטי בהר ציון

בית הקברות של המושבה האמריקאית-שבדית בהר הצופים, מראה כללי.
משמאל: מצבתה של אנה ספפורד ה'אם' המייסדת והמנהיגה של המושבה האמריקאית-שבדית

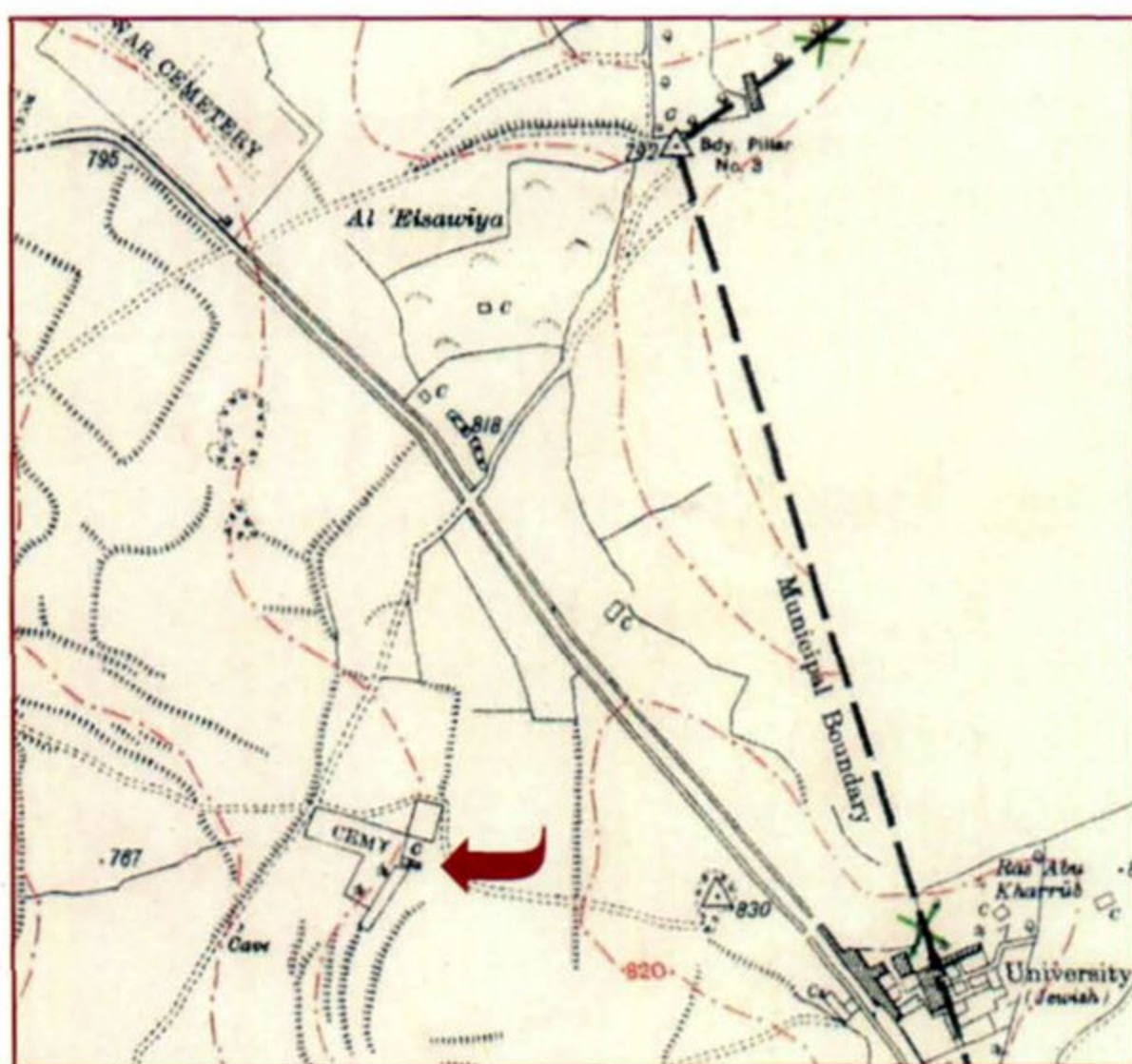
ראוי לציין שאמריקאים רבים כולל כמה מחלוצי חקר ארץ ישראל קבורים בבית קברות זה. לדוגמה קלארנס סטנלי פישר, מחשובי הארכיאולוגים האמריקאים, שחפר בשומרון, במגידו, בית שאן ועוד. סגן הקונסול האמריקאי הרברט אדגר קלארק ומשפחתו, גב' בליס, אשתו של מייסד האוניברסיטה האמריקאית בביירות ועוד.

אמריקאים בבית הקברות היווני-אורתודוכסי על הר ציון

בספטמבר 1897, כשנפטר אריק מטסון השבדי, איש המושבה האמריקאית בירושלים, הלכו מר בלדווין ואולאף לארסון מאנשי המושבה, אל הקונסול האמריקאי ואלאס כדי לקבל את המפתח לבית הקברות האמריקאי הישן כדי לקברו. אך הקונסול הודיע להם כי בית הקברות נמכר ושרידי עשרת האמריקאים הועברו משם. נוצרה בעיה היכן לקבור את מטסון. הפטריארך היווני-אורתודוכסי, דמיאנוס, חש לעזרתם והתיר להם לקברו בבית הקברות היווני על הר ציון.

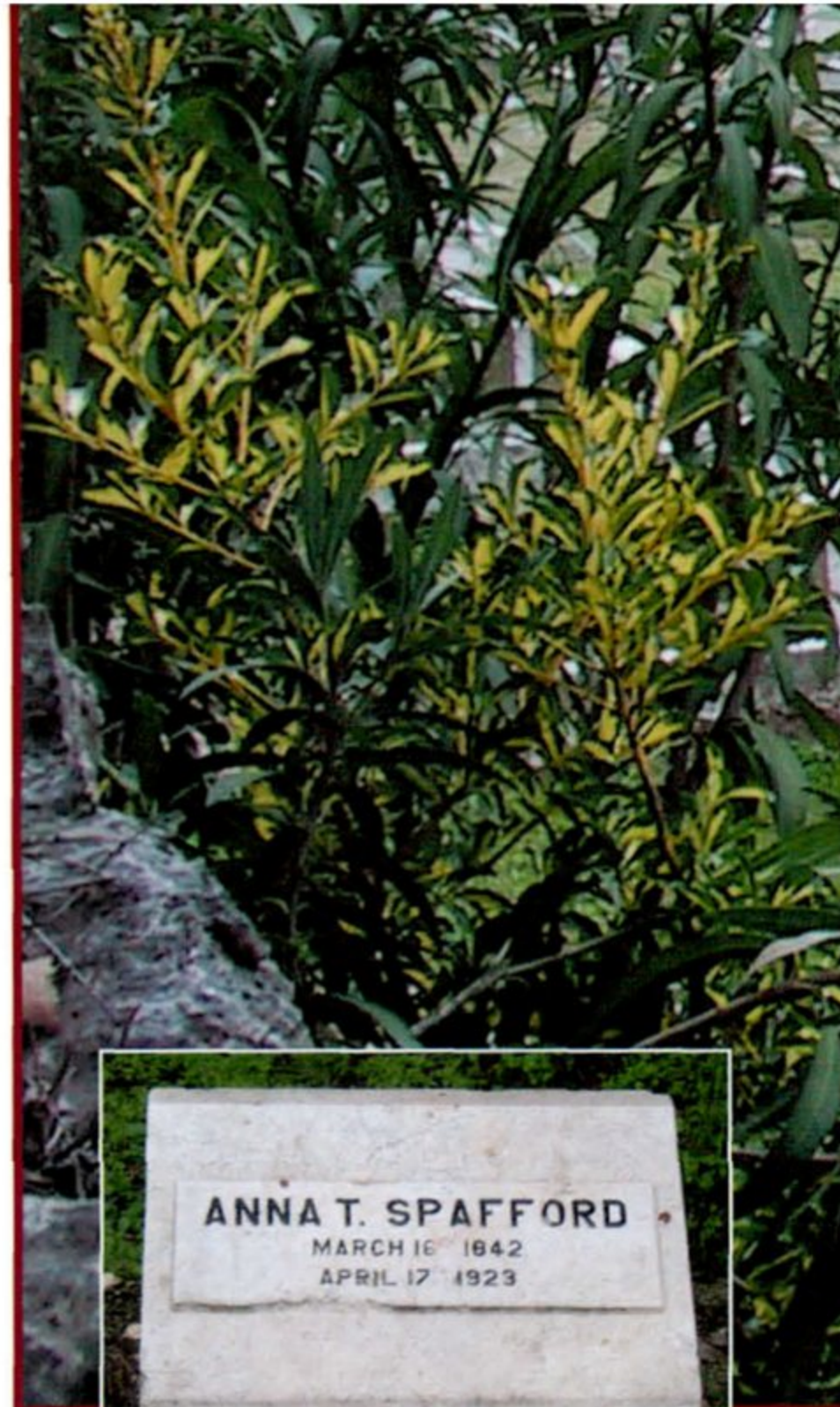
קבורה זמנית של אמריקאים באדמת משפחת רסאס המוסלמית

לארס לינד, אחד השבדים מאנשי המושבה השבדית-אמריקאית, מספר ביומנו כי לאחר 1896 הגיעו למושבה אנשים חדשים שלא היו קשורים לאף אחת מהכנסיות בארץ.

מפה 3. בית הקברות החדש של המושבה
האמריקאית-שבדית בהר הצופים (בחלק התחתון של המפה
ממערב לקמפוס האוניברסיטה העברית)

המקור: מהדורה ראשונה של מפת ירושלים המנדטורית, 1925
JERUSALEM, First Edition, 1:10,000, Survey of Palestine, Jaffa, 1925

משום כך ומפאת העוינות כלפי ה'ספפורדים' מצד הממסד הנוצרי בירושלים הם לא הסכימו לקבור את מתיהם בבתי הקברות שלהם. בשל האקלים החם בארץ נדרשה קבורה מהירה. משפחה מוסלמית, האחים רסאס, הציעה את עזרתה. אחד האחים שבנה בית קיץ בנחל קדרון, הציע לקבור אותם באדמתו, ב'קארן רסאס', עד שלמושבה יהיה בית קברות משלה. לינד מספר גם על משפחות נוספות שנתנו לאנשי המושבה לקבור את מתיהם בגניהם, עד שיוכלו להעביר את הנקברים למקום אחר.

במפת אזור המושבה האמריקאית שמביא לינד בספרו, מופיע ציון המקום כ"בית קברות זמני על קרקע פרטית מוסלמית".

בית הקברות הפרטי של המושבה האמריקאית-שבדית בהר הצופים

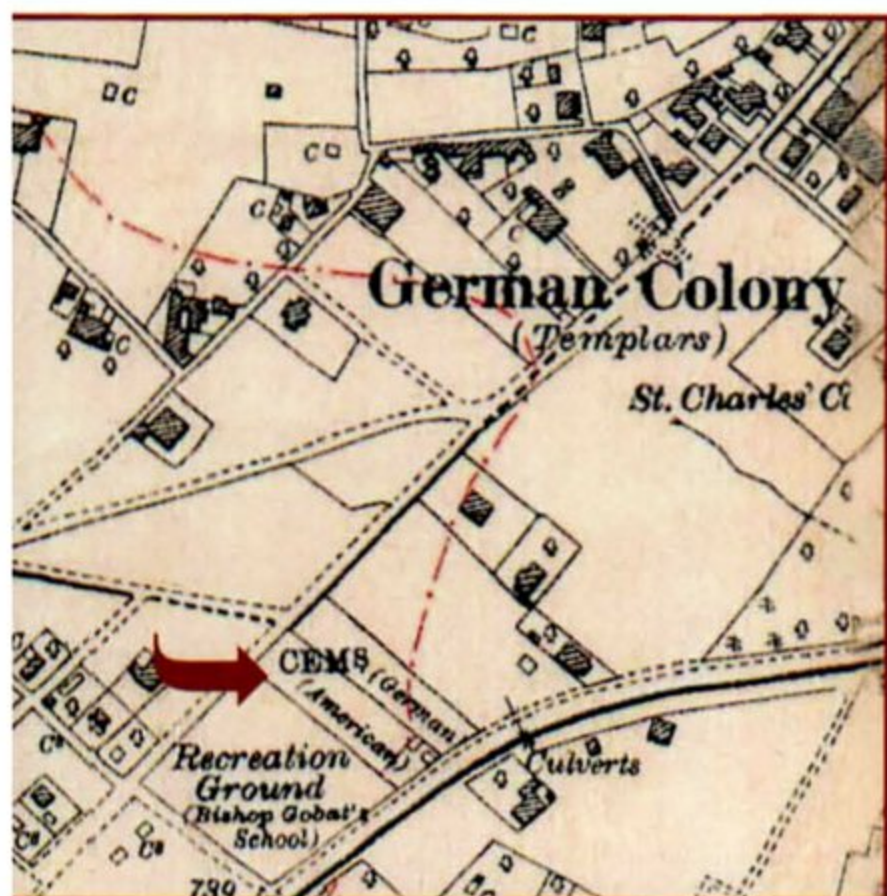
נשות המושבה האמריקאית-שבדית ניסו לטפל ברכישת שטח לבית קברות עוד בשנת 1897 (מפה 3), כשנודע להן על הכוונה למכור את בית הקברות האמריקאי הישן של הפרסביטריאנים. לשם כך הן פנו לרשויות העות'מאניות, אלה התנו זאת בגיבוי של הקונסול האמריקאי בירושלים ושל השגרירות האמריקאית באי-סטנבול. הטיפול בנושא היה ממושך, הקונסולים האמריקאים בירושלים, ואלאס ומריל, שהיו אמורים לסייע להם כנתינים אמריקאים, לא עשו זאת בשל היחסים

המעוררים עמם. בהמשך, נקברו אנשי המושבה האמריקאית-שבדית שנפטרו בירושלים בבית הקברות שרכשו בהר הצופים הממשיך לתפקד כבית קברות פעיל עד היום. בבית קברות זה המצוי בשולי קמפוס האוניברסיטה העברית בהר הצופים, קבורה גם מי שהנהיגה שנים רבות את המושבה, אנה ספפורד, ביחד עם כינויה הסמלי החרוט על מצבתה: MOTHER. כיום מצויים בו כמה עשרות קברים, וכן בית מגורים.

בית הקברות האמריקאי בעמק רפאים

בשנת 1905 חזר ויליאם אדי, נציג הוועד הפרסי-ביטריאני לירושלים. נראה שהוא רכש אז שטח קרקע הגובל בבית הקברות של המושבה הגרמנית הטמפלרית שיועד לבית הקברות האמריקאי החדש (מפה 4). בידיעת הקונסול מריל, הוא תכנן להעביר אליו את אלה שנקברו בבית הקברות האמריקאי הישן על הר ציון והועברו (לדעתו באופן זמני) לבית הקברות הפרוטסטנטי על הר ציון. בשנת 1906 התפוצצה הפרשה.

אנשי המושבה האמריקאית-שבדית המשיכו להשתמש בבית הקברות הפרוטסטנטי בהר ציון, ובבית הקברות הפרטי של המושבה. אחרים שהיו קבורים בבית הקברות האמריקאי הישן, הועברו משם ונקברו בבית הקברות החדש.

מפה 4. בית הקברות הגרמני ובית הקברות האמריקאי בעמק רפאים המקור: מהדורה ראשונה של מפת ירושלים המנדטורית JERUSALEM, First Edition, 1:10,000, Survey of Palestine, Jaffa, 1925

מצבות על קיר בית הקברות האמריקאי בעמק רפאים, המראה כיום

מימין: מצבותיהם של המיסיונרים האמריקאים אסא דודג' וויליאם תומסון ורעייתו אלייזה. משמאל: מצבתו של מורה הדרך רולה פלוד, משרידי מתיישי המושבה האמריקאית של אדמס ביפו, המראה כיום

מאחר שבוני בית הקברות האמריקאי החדש ראו בו המשך לבית הקברות הישן, העבירו לשם את המצבות הישנות של המיסיונרים האמריקאים ויליאם וורד, עוזי ג'ונס, פיליפ דיקסון, אסא דודג' ואליזבת נלסון, אשתו של הרברנד תומסון, מחבר הספר הידוע *The Land and the Book*. שרידיהם טמונים בבית הקברות ברחוב עמק רפאים. גם איש המושבה האמריקאית של אדמס ביפו, מורה הדרך המפורסם רולה פלוד שבא לארץ בשנת 1866, קבור במקום. אנשי המושבה האמריקאית ביפו נקברו בבית הקברות הפרוטסטנטי ברחוב יפת ביפו. בית הקברות החדש מצוי היום בטיפולו של 'המיסיון הנוצרי המאוחד' – Christian Missionary Alliance.

ביבליוגרפיה נבחרת

1832–1914, Wayne State University Press, Detroit & Magnes Press, Jerusalem 1994, 395 pp.

Kark R., "Post-Civil War American Communes: A Millenarian Utopian Commune Linking Chicago and Nås, Sweden to Jerusalem," *Communal Societies* 15 (1995), pp. 75–114.

Kark R., "Sweden and the Holy Land: Pietistic and Communal Settlement," *Journal of Historical Geography* 22 (1996), pp. 46–67.

Kark R., "La Suède et la Terre Sainte: colonisation piétiste et communautaire." In: D. Trimbur and R. Aaronsohn (eds.), *De Bonaparte à Balfour: La France, l'Europe occidentale et la Palestine, 1799-1917*, CNRS, Paris 2008, pp. 381–404.

מירון בנבנשתי, *בתי העלמין של ירושלים*, כתר, ירושלים 1990.

ברטה ספפורד וסטר, *ירושלים שלנו: קורות המושבה האמריקאית בירושלים, 1881-1949*, אריאל, ירושלים 1992.

קרק רות, מסעו של ויליאם רודי משיקגו למושבה האמריקאית-שבדית בירושלים, אריאל 100 (1994), עמ' 40–51.

Ariel Y. and Kark R., "Messianism, Holiness, and Community: A Protestant American-Swedish Sect in Jerusalem, 1881–1933." *Church History* 65 (1996), pp. 641–657.

Dudman H. and Kark R., *The American Colony, Scenes from a Jerusalem Saga*, Carta, Jerusalem 1998, 303 pp.

Kark R., *American Consuls in the Holy Land*

שלמי תודה ליהודה אחי-מרים ולג'רמי קרק על סיועם בצילום התמונות.

ה'ונוס השחורה' משער הגולן

נורית קצירי

במוזיאון הייחודי ורב העניין של התרבות
הירמוכית בקיבוץ שער הגולן, מוצבת במרכז
האולם צלמית זעירה בצבע שחור, הנקראת בעגה המקור-
מית 'הונוס השחורה' משער הגולן.
סיפורה של הצלמית מתחיל לפני אלפי שנים. זוהי עבודה
לתפארת של אחד מאמני התרבות הירמוכית מהתקופה הניאו-
ליתית (4500-6400 לפסה"נ). בשנת 1936, כשפרופ' משה שטקליס
וחברי שער הגולן התחילו לגלות את העושר הארכאולוגי הטמון
באדמות הקיבוץ ובעיקר בברכות הדגים, נמצאה צלמית זו בידי אחד
החברים, ביחד עם פריטים קדומים נוספים. הצלמית אוחסנה כמקובל
באותם ימים בארגז עץ (תפוזי יפן...) מתחת למיטה, בצריף של החבר יהודה
רות ז"ל. רות היה ראשון ה'משוגעים לדבר', ולימים מקים המוזיאון הפרהיסטורי
בקיבוץ ומנהלו (ה'מוזיאון הראשון' שכן עד לשנות ה-70 במקלט). צבעה של
הצלמית היה בהיר, כשאר הצלמיות והחפצים שנעשו מאבן גיר.
בפרוץ מלחמת העצמאות במאי 1948, פלש הצבא הסורי לקיבוץ, וגרם להרס
רב. כל המבנים (רובם צריפים) ומגדל המים הועלו באש, והפרות ברפת נשחטו. לא
נשארה בקיבוץ אבן על אבן, וכמובן גם ארגזי העץ ובהם הממצאים הארכאולוגיים
לא נמלטו מהשרפה. משחזרו החברים למשק כעבור שלושה ימים וניגשו לשיקום
ההריסות, נמצאה הצלמית (ה'ונוס') כשהיא איננה לבנה עוד, אלא שחורה
מהשרפה. כל הנסיונות למרקה ולנקותה לא צלחו והיא נותרה שחורה עד היום,
בשמה אטרקציה למבקרים, וזכר לאותם ימים.

הצלמית, שהיא מהתקופה הניאוליתית הקראמית, נחשבת לפריט יוצא דופן בעיצובה התלת ממדי. הדמות, המתוארת במצב ישיבה כוללת רק ראש, אגן (או חזה) מודגש ורגליים. בשל צורתה המוזרה ויוצאת הדופן, היא הייתה נושא לאין סוף פרשנויות בידי החוקרים, שלא השכילו אפילו לקבוע אם מדובר בגבר או באישה... הצלמית שייכת ל'תרבות הירמוכית' (ע"ש נהר הירמוך), אל נכון אחת התרבויות העשירות ביותר בממצאיה האמנותיים מתקופה זו בעולם. לכבוד הצלמית חובר שיר היתולי 'אני הונוס' (מלים: יוסף נצר, לחן: חיים ברקני). זהו סיפורה הגדול של צלמית קטנה, ומי יודע מה הייתה מספרת לו ניתן היה לדובבה...

אני הונוס / יוסף נצר

אם ישנה כאן בחורה
שהיא יותר יפה
אדרבא נראה אותה
בעוד מאה שנה
אך בינינו כל עניין
היופי הוא רק שטות
פה בשער הגולן
העיקר – הפוריות...
אני הונוס...

אני עומדת בארון
ומביטה סביבי
וכל פרופסור כל אדון
בא רק – לראות אותי
חמשת אלפים שנה
הייתי גלמודה
עד שבא יהודה רות
בחר בי ככלה
אני הונוס – מימי האבן
ומקומי בארון זכוכית
אך אם חשבת
לבי לב אבן
הן לב כל גבר – יופיי ירעיד
פעם אמר יהודה רות:
יש לי ישבן יפה
אז אמר מר שטקליס,
כי זהו החזה
חזה – ישבן – מה זה חשוב
אם זהו הפרופיל
העיקר תמיד נשאר
והוא: הסקס-אפיל
אני הונוס...

ביבליוגרפיה: עופר בר יוסף ויוסף גרפינקל, הפריהסטוריה של ארץ ישראל, הוצאת אריאל, ירושלים 2008, עמ' 316.

ירושלים הבלתי ידועה בתמונות של האקול ביבליק

בית הספר הדומיניקני למקרא (ה'אקול ביבליק') נוסד ב־1890 בירוש-
לים והיה הראשון למוסדות המחקר בארץ. חוקרי המוסד התפרסמו
במשך השנים בתחומים רבים כמו היסטוריה, ארכאולוגיה, חקר
ירושלים, אפיגרפיה ופירוש ספרי הקודש.

ברשות המוסד ארכיון צילומים עשיר, הכולל כ־20,000 לוחות
זכוכית ונגטיבים בגדלים שונים. רוב התמונות הודפסו ורוכזו בכ־30
אלבומים. באוסף תמונות נוספות כמו צילומי המושבה האמריקאית,
בונפיס ועוד. כן מצויים תצלומי אוויר של הצבא הצרפתי בסוריה
בתקופת המנדט. אוסף חשוב מאכסניית הנוטרדם התקבל לאחרונה,
ושתי תמונות מעניינות (בעמ' 112 א' ו־113 ב') שייכות לאוסף זה.

רבים מהצילומים בארכיון הם מעשה ידי הנזירים הצרפתים ז'וסן
וסביניאק, שהגיעו בצעירותם כסטודנטים ל'אקול ביבליק'. לימים הם
הפכו לצלמים ידועים, ורוב התצלומים המובאים בזאת, צולמו על
ידם.

אף שירושלים הונצחה ברבבות תמונות, בעיקר מהרבע השלישי
של המאה ה־19, נודע ערך מיוחד לאוסף שברשות הדומיניקנים.
בניגוד לאוספים חשובים אחרים, התמונות הללו לא נעשו לצרכים
מסחריים, לא הוצעו מעולם למכירה וכמעט שאינן ידועות לציבור.
יוצאים מכלל זה הם מספר מצומצם של חוברות וקטלוגים, שהופיעו
ברובם במהדורות פנימיות. השיקולים בבחירת הנושאים היו עניי-
ניים וגישת הצלמים הייתה תעודית ומדעית בעיקרה, להנציח אתרים
ומקומות בעלי ערך, שהם בבחינת אמצעי המחשה לחוקרים ואנשי
מקצוע, מהם שקשורים לפרויקטים מדעיים מוגדרים, כמו תכניתו
של ונסאן לכתוב ספר על חומות ירושלים, שצולמו לצורך זה באופן
שיטתי. שתיים מתמונות אלה (עמ' 110) הובאו על ידינו. משום כך
תצלומים המקומות הקדושים, הנפוצים כל כך בצילומים מסחריים,
אינם רבים יחסית. לעומתם ירושלים ואתריה מונצחים לא אחת
מזוויות לא שגרתיות, ברמה הגבוהה ביותר. סייעה לכך העובדה
שהדומיניקנים הם תושבי ירושלים במשך חמישה דורות, כך שלע-
בודותיהם רבות השנים (ולאוסף בכללו), יש ערך מצטבר של איכות
ומקצועיות, והן משקפות בין היתר גם את החליפות והתמורות שחלו
בירושלים ברבות השנים.

עם זאת ראוי לציין, שרוב רובו של האוסף מתמקד באתרים ובמ-
מצאים ארכאולוגיים מתקופת המקרא, שנחקרו בידי ה'אקול ביבליק'
במשך שנים (ראה ביתר פירוט: אריאל 170, עמ' 88-107).

אלי שולר

מבט מהר הזיתים ובית הקברות
היהודי לעבר ירושלים. 1910 בערך

ירושלים והר הבית במבט מדרום-מזרח, ממעלה כפר השילוח. 1912

כנסיית הגואל הלותרנית בבניינה (1896) וחורבות המוריסטן
הכנסייה נחנכה כעבור שנתיים, עם ביקור הקיסר וילהלם השני (1898)

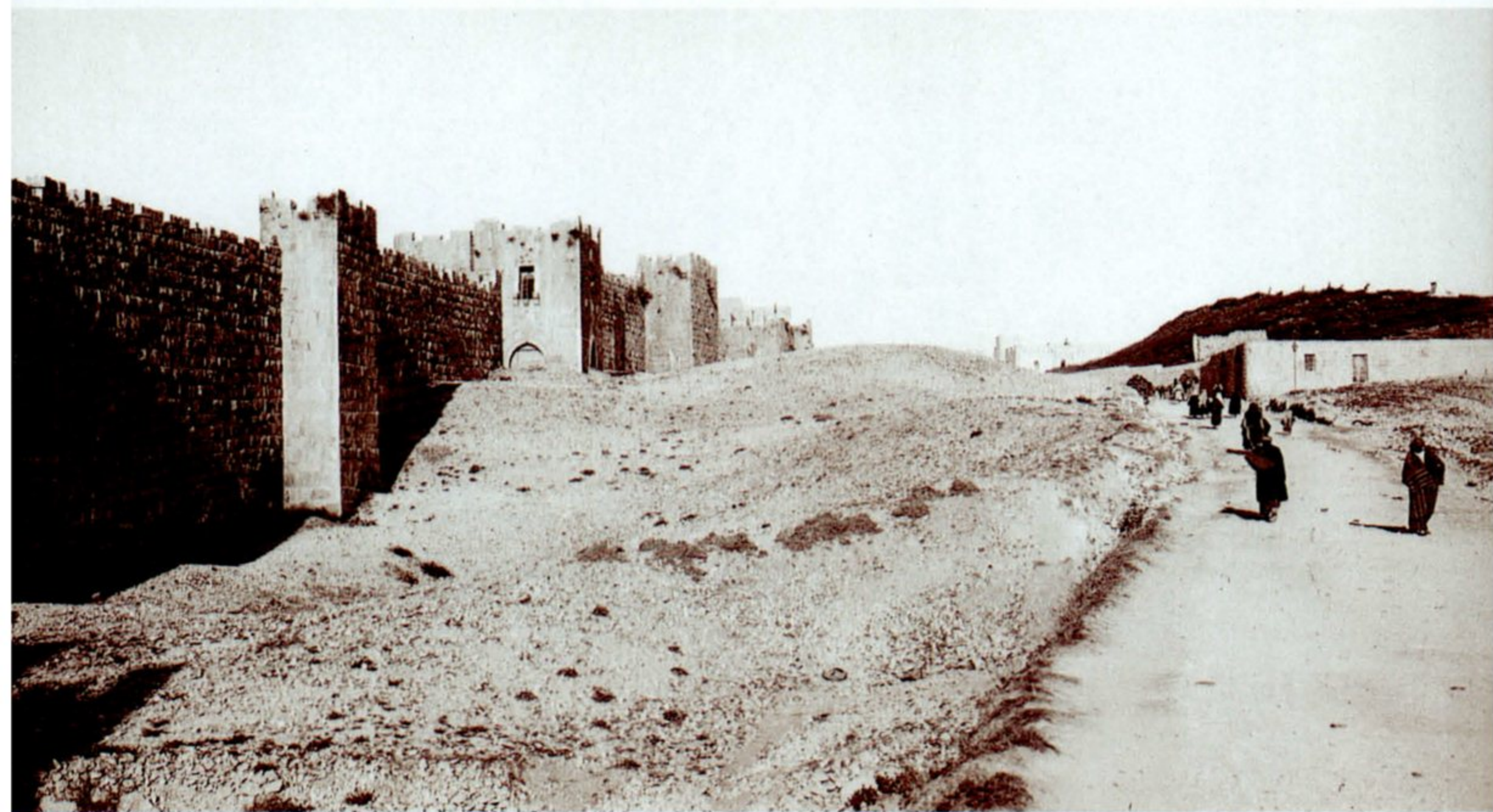

תהלוכת עולי רגל מוסלמים בדרכם לחגיגות נבי מוסה, עוברים
בדרך הייסורים (ליד התחנה השלישית). 1910 בערך

החומה הצפונית והחפיר באזור סמוך לפינת החומה הצפונית-מזרחית
(מול מוזיאון רוקפלר דהיום). 1905

החומה הצפונית של ירושלים והאזור הבלתי נושב שמחוץ לחומות. משמאל נראה שער הפרחים. הגבעה מימין היא א־סהרה – מקום בית הקברות המוסלמי מול שער שכם. 1905 (שתי התמונות צולמו עבור ספר על חומות ירושלים מהתקופה העות'מאנית, שלא הושלם)

ירושלים במבט מהחומה מערבה. 1912
נראים: רחבת שער שכם, בי"ס שמידט ואכסניית הנוטרדם (ברקע משמאל)

הר הבית וחלק מהרובע היהודי במבט ממצודת אנטוניה (העומריה). 1905

אכסניית הנוטרדם בבניינה. בערך 1887 (נחנכה רשמית ב־1904)

ההכנות להקמת מנזר סט. אטיין (ה'אקול ביבליק'), בערך 1890. בתמונה נראות החפירות הארכאולוגיות שנערכו במקום שבהן נחשפו שרידי הכנסייה הביזנטית. מימין נראה בית המטבחים העירוני, שהוסב לספרייה. הבניין קיים עד היום.

הכנסייה האתיופית דברה גנת בראשית המאה העשרים

מבט מצפון על השכונות החרדיות הראשונות של ירושלים. 1912
משמאל לימין: בתי הונגרים, בתי מילנר, מסגד נבי עוקשה, מאה שערים, בית ישראל,
בתי ורשה, בתי הורנשטיין, שכונת בית שלם (תימנית), חצר מוסאיוף, שכונת הבוכרים.
(סייע בזיהוי, ראובן גפני)

© Copyright for the pictures by Ecole Biblique des Dominicains, Jerusalem
כל הזכויות של התמונות במאמר זה שמורות לבית הספר הדמיניקני למקרא, ירושלים.

'העוזרת' פזמון גנוז של רחל

רחל תיעדה פיסות הווי מימי דגניה בחרוזי שיר, בכעין פיליטונים בחרוזים, שאותם רשמה על יריעות נייר מוארכות. פזמונים אלה לא נועדו לפרסום. לכל היותר הקריאה אותם בהתכנסויות חברים ולא כולם נשמרו. מאחד הפזמונים האלה, שכונס אל כתביה רק כיוכל שנים לאחר פטירתה, אנו למדים שלאחד מערבי התרבות בקבוצה, החליטה להתנדב ולהגיש הרצאה משלה על הפוטוריזם באמנות, בניסיון תמים להעשיר את ערבי התרבות ולפתוח חלון אל זרמים ותנועות באמנות העולמית. הניסיון לא עלה יפה והיא חשה עצמה אומללה למדי באותו מעמד. במהלך הרצאתה נשלחו לעברה ללא הפסק הערות עוקצניות של כמה חברים שרמזו לה, שאותם מעניינים ענייני המשק, האבסת הפרדות וגידול שעורה ומה להם ולפוטוריזם. רחל, שנאלצה ככל הנראה בשלב מסוים להפסיק את הרצאתה, שיקעה את אכזבתה בכמה בתי שיר הומוריסטיים מחורזים. מבין השיטין אתה קורא בהם על היפגעותה מחוסר העניין שגילו חבריה בהרחבת הדעת מעבר לענייני היומיום ועבודת הכפיים.

רוב הפזמונים הקלים הללו שכתבה רחל מעת לעת, לא לוקטו ולא פורסמו עד כה. חלקם אבדו ויתרם מצא את דרכו למגירות נסתרות ולארכיונים. מרון מכפר שמריהו, מוכר ספרים צעיר ונדיב, הפותח את מחסן הספרים שלו רק אחת לשבוע ביום שלישי, הראה לי לפני שנים אחדות יריעת נייר צרה, מהוהה ומוארכת שבה רשמה רחל פזמון הווי כזה בשם 'העוזרת'. ביקשתי את מרון, שזכה לאחרונה להנצחה בספרו החדש של חיים באר 'לפני המקום', שינקוב את מחירה של אותה מציאה. הוא הפתיעני בתשובה: "שלך היא".

הפזמון 'העוזרת' – ככל יתר הפזמונים הקלילים של רחל – אינו כלול במחברת האבודה שלה שעליה סיפרתי במאמרי בגיליון 182 של אריאל (עמ' 54-59). היא לא ראתה בפזמונים אלה יצירות הראויות לשימור. בכך קדמה לאלתרמן, גדול הפזמונאים העבריים במאה העשרים, שפיזר את מאות פזמוניו לכל רוח מבלי לשמור לעצמו עותק או לפחות טיוטת כתב יד שלהם – גם אם לימים נפוצו והושרו והוקלטו. הוא הקל בערכם וראה בהם מעין פליטות קולמוס קלילות ולא יצירות של ממש. כל שכן רחל, שבוודאי ובוודאי לא ראתה בחרוזים שכתבה מפעם לפעם יותר מאשר מוצר יפה לשעתו, שנועד להקראה חד פעמית ואחר כך להשלכה.

כפי שהיא מתוודה בפזמון 'העוזרת', המובא בזאת לראשונה, הרצון לכתוב שירים העסיק אותה במשך כל שעות היום, אפילו בעת עבודתה במטבח. מסתבר שהיסח דעת זה שלה תוך כדי הדחת כלים גרם נזקים של ממש. לכן, עד שתתפנה לכתוב שיר, היא פורקת מעליה את חווית היום במטבח ומפצה את עצמה בפזמון מחויך המפתנה את מצוקתה.

רחל החלה במסורת כתיבת פזמונים קלילים בהיותה בחוות העלמות בכנרת לפני מלחמת העולם הראשונה, אך בעיקר כתבה פזמונים כאלה בימי דגניה. ואילו הפזמון 'העוזרת' הוא כנראה מתקופת שהותה של רחל בירושלים, בראשית שנות העשרים. היא התגוררה בדירות אחדות בבית הכרם וברחוב הנביאים, והתפרנסה ממתן שיעורים פרטיים, בין תלמידיה היה חיים היינריך כהן, לימים מייסד הכלבו הראשון בארץ 'חפציבה', וכנראה פה ושם גם מעבודות בית. למרבה הצער אין בפזמון רמז למקום שבו נכתב, ואולם מצאתי אסמכתה לכך שרחל שימשה עוזרת בבית הרופאה דר' רחל כגן ברחוב הנביאים בירושלים, ותמורת עבודתה לא קיבלה שכר אלא ארוחת צהריים מדי יום, כפי שהיא מעידה באחד ממכתביה. נביא בזאת את שיר העוזרת, כולל את המקור בכתב ידה של רחל:

העוזרת

ביום אני עוזרת
בערב ברצוני להיות משוררת:
עוד טרם הספקתי לצחצח את הסיר
וכבר רוצה אני לחבר שיר.

מסדרת אני את המטבח
ופתאום – טַכְךְ כַךְ כַךְ,
בחרוז נזכרתי
וכבר כלים שברתי.

הגברת תיכף נבהלת
ואותי היא שואלת:
מה קרה אתך בזמן האחרון,
שהמטבח מצלצל כפעמון.

ואני כולי רועדת,
לענות אני מפחדת:
מה יהיה אם שוב בחרוז אֶזְכֵּר
ובינתיים דבר מה יישָׁבֵר?
את תשובתי לה עוד לא מסרתי,
עם הכל עוד לא גמרתי,
עד שאני שיר אֶחָבֵר
כלום בבית לא יישאר.

העוזרת
ביום אני עוזרת
בערב ברצוני להיות משוררת:
עוד טרם הספקתי לצחצח את הסיר
וכבר רוצה אני לחבר שיר.

מסדרת אני את המטבח
ופתאום – טַכְךְ כַךְ כַךְ,
בחרוז נזכרתי
וכבר כלים שברתי.

הגברת תיכף נבהלת
ואותי היא שואלת:
מה קרה אתך בזמן האחרון,
שהמטבח מצלצל כפעמון.

ואני כולי רועדת,
לענות אני מפחדת:
מה יהיה אם שוב בחרוז אֶזְכֵּר
ובינתיים דבר מה יישָׁבֵר?
את תשובתי לה עוד לא מסרתי,
עם הכל עוד לא גמרתי,
עד שאני שיר אֶחָבֵר
כלום בבית לא יישאר.

סקירת ספרים חדשים

אלי שילר

מחקרי

ארץ ישראל

מנחם קיסטר (עורך)

מגילות קומראן מבואות ומחקרים

בשני כרכים, כ־690 עמ'. יד יצחק בן־צבי.

מגילות קומראן נמנות עם התגליות הארכאולוגיות החשובות ביותר בכל הזמנים. נוצר תחום מחקר חדש, שהשפיע על תחומים אחרים: הספרות היהודית הקדומה, ההיסטוריה של ימי בית שני, נוסח המקרא, פרשנות המקרא, הספרות התלמודית, הנצרות, השפה העברית ועוד. החומר שנתגלה כולל כמה מגילות במצב השתמרות טוב ואלפי קטעים קטנים (חידתיים לעתים קרובות) של מגילות.

בעשרות השנים האחרונות הטקסטים מקומראן הכתובים עברית, היו פחות נגישים לקורא העברי, משום שלרשות בני אומות העולם עמדו ספרי מבוא מפורטים ותרגומי הטקסטים. הספר שלפנינו מבקש לתקן חסרון זה. שלושים המאמרים בספר, פרי עטם של חוקרי מגילות בעלי שם, מעמידים מבוא מקיף לטקסטים מקומראן, סגנונם ועולמם.

בין מגוון הנושאים: התגליות הארכאולוגיות; המגילות המקראיות; המגילות החשובות והבעיות הכרוכות בהן; כתתיות, תאולוגיה, לוח השנה, לשון המגילות ועוד, היחס בין קומראן לכתבים אחרים – ספרים חיצוניים, ספרות נוצרית וכתבי חז"ל.

המאמרים עוסקים בקטעי המגילות ומלווים בביאורים ובתצלומי הקטעים. בין המאמרים בספר: ח' אשל / תולדות התגליות הארכאולוגיות בקומראן; מ' ברושי; אורחות חיים בקומראן; א' קימרון / בעיות פיענוח במגילות קומראן; צ' טלשיר / המגילות האקראיות ממדבר יהודה; ח' אשל / ההיסטוריה של עדת קומראן; ב' שולץ / מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: הצד הספרותי; י' שצמן / מגילת מלחמת בני אור בבני חושך: היבטים צבאיים; מ' קיסטר / ירושלים והמקדש בקומראן; הבסיס התאולוגי של עדת קומראן; א' קימרון / הרקע הלשוני של כתבי קומראן; ד' שוורץ / כת מדבר יהודה והאיסיים; קומראן והנצרות הקדומה; מ' קיסטר / בין טקסטים מקומראן לטקסטים נוצריים קדומים.

זהו מפעל גדול, רב כמות ואיכות, שהוצאת יד בן צבי יכולה להתברך בו. עוד יתרון לרוב המאמרים, שהם מוגשים בלשון השווה לכל נפש ונגישים גם לציבור.

למעלה: פנים מערה 4 בקומראן, שבה נמצאו רבים מקטעי המגילות

ציונה גרוסמרק, חיים גורן, יאיר זלטנרייך,
מוסטפא עבאסי (עורכים)

משב רוח רענן מן הגליל: מחקרים חדשים של הגליל ספר העשור לכנס מחקרי הגליל

456 עמ' + תקציר באנגלית. המכללה האקדמית תל חי.

לפנינו קובץ מאמרים עשיר ורב תחומי המסכם עשר שנות פעילות בכנסים שנערכו במכללת תל חי במגוון תחומים, מ"בטחון ועד לעבודה סוציאלית, כולם בזיקה לגליל" (עמ' 1). הקובץ הנוכחי מתמקד בידיעת הארץ בלבד, קרי: חקר הגליל מהיבטים יישוביים, גאוגרפיים, דתיים, היסטוריים וחברתיים, והוא כולל את המירב והמיטב שהושמעו בכנסים בעשור האחרון מפי חוקרים מכל האוניברסיטאות ורוב המכללות בארץ. "זאת בנושאים תחומיים ובין תחומיים: ...נוף אנושי ותרבות חומרית, נוף טבעי ונוף תרבותי" (שם).

בספר 17 מאמרים בעלי אופי מחקרי שכוונסו בשישה שערים: הגליל הרומי; מסורת ואמונה בגליל; הגליל העות'מאני; ההתיישבות בגליל; הגליל בתש"ח; החברה הגלילית.

לפנינו מפעל מבורך שראוי למירב השבחים. אין זה דבר שכיח לפרסם קובץ רב כמות ואיכות מעין זה בנושא ארץ ישראל, שמקורו במכללות או ב'פריפריה'. אין זה רק נכס תרבותי וערכי אלא גם ביטוי ליכולת ארגונית, לשקדנות ולדבקות במטרה, בראשות פרופ' חיים גורן ואנשי צוותו. כל זאת בתנאים לא קלים. המפעל הוא רק 'קצה קרחון' לפעילות ענפה ואינטנסיבית ארוכת שנים המושכת המונים לא רק מן הגליל אלא מכל חלקי הארץ.

בין המאמרים: 'י' שבטיאל, 'מקלטי מצוקים' בגליל בתקופת מרד החורבן; 'י' פז, 'מדוע זכתה העיר צפת'; 'ג' נראל, 'הצלב והגליל בתקופת המנדט הבריטי'; 'ד' בר, 'המקומות הקדושים היהודיים באזור הגליל 1948-1967'; 'י' ספרן, 'ת' גורן, 'מסילות ברזל בארץ הגליל ובשוליה'; 'י' קיפניס, 'יגאל אלון, הגולן ויישובו'; 'מ' עבאסי, 'פינוי ערביי טבריה והרס העיר העתיקה'; ואין אלו אלא רק חלק מן המאמרים בקובץ חשוב זה.

חלומות והזיות בגליל

מכללת תל-חי
כנס יובלים: חזית יזרעאל
2009

כנס במכללת תל חי.
הכנסים השנתיים שימשו
בסיס לספר

ניר מן

שרונה בשנות

המאבק

1948-1939

264 עמ'. יד יצחק בן-צבי והעמותה לחקר כוח המגן ע"ש גלילי.

שרונה נוסדה בידי הטמפלרים בשנת 1871

כמושבה חקלאית לתפארת. עם עליית המשטר הנאצי הוא נתמך בידי הקהילה הטמפלרית ובניה אף התגייסו לוורמאכט. בעקבות זאת גירשו הבריטים את רוב תושבי שרונה והפכוה למחנה בריטי. בשנות המאבק שימש המחנה יעד להתקפות המחתרות. לאחר התפנות הבריטים הוסב המקום למרכז חיל של ה'הגנה' והיה למחנה הצבא הראשון בפיקוד יהודי גלוי. המטה הכללי היה מאז שנת 1955 בקריה.

ד"ר ניר מן הוא עמית מחקר באוניברסיטת בר-אילן.

ענת פלד

סוכר במחלכת

ירושלים

טכנולוגיה צלבנית

בין מזרח למערב

316 עמ'. יד בן צבי.

הספר עוקב אחר התפתחות גידול הסוכר וייצורו, שבו תרמו הצלבנים לשגשוג התעשייה המקומית ולקשרים בין מזרח למערב.

הצלבנים העבירו ידע, יכולות ואמצעים טכנולוגיים מן המערב והשתמשו בהם בייצור הסוכר במזרח. הם הקימו בארץ מפעלי ייצור מתקדמים, שאף הועתקו בארצות שונות כמו קפריסין, סיציליה, רודוס, כרתים וספרד.

לפנינו מחקר רב תחומי ומעמיק, הפורש יריעה רחבה ודברי רקע על תעשיית הסוכר בארץ ישראל (גם לפני התקופה הצלבנית): מוצא הסוכר והתפשטותו; בית גידולו; תולדות המחקר; העדויות הארכאולוגיות לתקופותיהן, למן התקופה האומיית ועד

לתקופה הצלבנית; דעיכת הייצור בתקופה הממלוכית.

לפנינו ספר מקורי ראוי לציון בחקר ארץ ישראל, המוגש בלשון בהירה ושווה לכל נפש. הוא סותר את הדעה המקובלת שהצלבנים לא תרמו תרומה ממשית כגשר בין מזרח למערב, וכי לא הביאו לשינויים בנוף החקלאי-תעשייתי של ארץ ישראל.

ד"ר ענת פלד היא מרצה ביד יצחק בן צבי ובמכון אבשלום בתחום התמחותה בתקופה הצלבנית.

יצחק רייטר

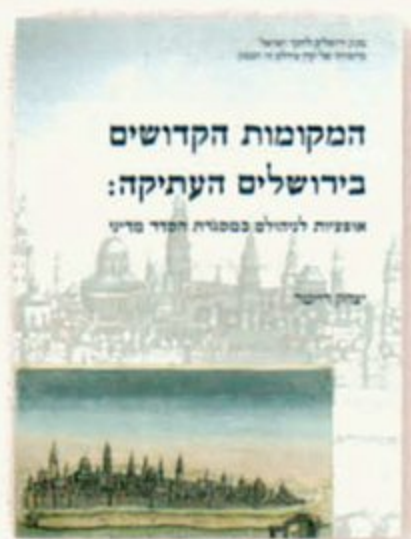
המקומות הקדושים

בירושלים העתיקה

אופציות לניהולם

במסגרת הסדר מדיני

23 עמ'. מכון ירושלים לחקר ישראל.

בעיר העתיקה למעלה

מ-300 מקומות קדושים לבני שלוש הדתות המונותאיסטיות. ברם, הגדרת מקום קדוש איננה חר משמעית, לא במסמכים הדתיים ולא בחוק. בעלי החזקה בקרב גורמי הדת נוטים להפוך כל מקום שבו הם פועלים ל'מקום קדוש' ולתבוע עליו זכויות. בכך מתרחב 'המרחב הקדוש' ומצטמצם המקום הכללי בעיר העתיקה. חלק מהמקומות הנחשבים לקדושים הם בעלי ערך היסטורי, אך אינם משמשים עוד לפולחן, ולא תמיד ברור אם ראוי להתייחס אליהם כאל מקום קדוש, או כאל נכס תרבותי-היסטורי, על כל המשתמע מכך.

ניהול המקומות הקדושים הוא חלק בלתי נפרד בכל הסדר עתידי בירושלים. בחוברת מובאת הצעה לניהול המקומות הקדושים באמצעות צד שלישי, בכפוף להגבלות שיוטלו על הצדדים וימנעו מהם לבצע שינויים חד-צדדיים. עוד מציע המחבר לבחון את האפשרות להקים מוסדות לטיפול מורשת הדתות והקהילות בירושלים העתיקה.

בין הפרקים: סוגיית המקומות הקדושים בירושלים; המצב הקיים; הסטאטוס-קוו

הנוצרי, הסטאטוס-קוו המוסלמי-יהודי בהר הבית ובכותל המערבי וסביבותיו; ריבוי המקומות הקדושים ומעמדם, נקודות חיכוך; הקמת מוסדות לטיפול מורשת הדתות והקהילות השונות, ועוד.

חנינא פורת

הבדווים בנגב - בין נוודות לעיור

1948-1937

200 עמ'. אוניברסיטת בן-גוריון, מכללת ספיר, קק"ל.

מעמדם של הבדווים בנגב עוצב בראשית שנות החמישים, בעת שקיבלו אזרחות ישראלית, נותקו מקרקעותיהם ורוכזו 'בסייג' תחת ממשל צבאי, ורק בשלהי שנות החמישים, הוחל בתכנון עיירות הקבע לבדווים. לאחר ביטול הממשל הצבאי, התעצם העימות עם הבדווים שתבעו את אדמותיהם.

הספר מציג שלושה מחקרים הבוחנים את המדיניות כלפי הבדווים, באשר להתפתחות עמדות השלטון והמפלגות כלפיהם, וביסודות העימות בין הבדווים למדינה בסוגיית הבעלות על הקרקעות.

ד"ר חנינא פורת מהמחלקה לגיאוגרפיה ופיתוח סביבתי באוניברסיטת בן-גוריון בנגב פרסם ספרים ומחקרים רבים על תולדות ההתיישבות בנגב ושאלת יישובי הקבע של הבדווים.

עמי מיטב

מפת העיר העתיקה

70x70 ס"מ בערך.

עד-אור מיפוי העיר העתיקה ירושלים. מיפוי: אביגדור אורגד. צילום אוויר: אופק צילומי אוויר

לראשונה אי פעם מוצעת מפה הכוללת את כל רחובות העיר העתיקה וסמטאותיה מכו-תבות באופן ברור ושיטתי. מהצד השני: מפה מפורטת של הרובע היהודי על כל בנייניו. להכנת המפה, המבוססת על צילום אוויר, הוקדשו שנים של עבודה.

לפנינו יוזמה מבורכת של אדם יחיד, גימלאי של כוחות הביטחון ותלמיד החוג ללימודי ארץ ישראל באוניברסיטת בר אילן ברמת גן.

מבחינות רבות לפנינו תיקון של עוול היסטורי. די אם נציין שב-1973 הופיע אטלס גיאוגרפי מקיף, מטעם החוג לגיאוגרפיה באוניברסיטה העברית, בשיתוף פעולה בינלאומי עתיר תקציבים. האטלס גדוש בפרטים מיותרים לאין ספור (כמו למשל מפת שיפועי הגגות בירושלים או מפת המוסכים והמשרדים העסקיים...), אך עיקר העיקרים חסר: מפה עדכנית ראויה לשמה של העיר העתיקה!

יוסי גולדברג, שולה וידריך, ד"ר עירית עמית-כהן תל-אביב. עיר גלויה. סיור, מבט וסיפור בפינותיה הנשכחות של העיר

302 עמ'. אופוס ואחיאסף.

הספר עוסק בסיפורים הלא מוכרים של אתרים ומקומות בתל אביב. הוא נועד לשמש גם כמדריך טיולים ברחובות העיר, כמו גם לקריאה ולעיון. הספר מבוסס על מחקר מעמיק רב שנים בארכיונים שונים, בספרי זיכרונות ובראיונות עם ותיקי העיר וצאצאי משפחות המייסדים, וכן דפדוף באלבומים משפחתיים ישנים ובאוספי גלויות וצילומים.

הספר נחלק ל-14 פרקים המתמקדים ברחובות העיר ובשכונותיה, הסדורים כרונולוגית. הוא מתייחס לסיפורים מאחורי פינותיהן הבלתי מוכרות של רחובות ידועים לצד מידע מקורי ופחות ידוע על השכונות השונות.

לפנינו ספר מקורי ומאוד מושקע מבחינה תוכנית, העושה צדק לתל אביב הבלתי ידועה. זהו ספר נהדר ויחיד במינו לאלה הרוצים להרחיב את ידיעותיהם ולהתעמק ברזי העיר וצפונותיה, מהיבטים שטרם נדונו (ברובם) בספרות ארץ ישראל.

ד"ר עירית עמית-כהן, מרצה בכירה במחלקה ללימודי ארץ ישראל וגיאוגרפיה

באוניברסיטת בר-אילן, שולה וידריך מדריכת סיורים בעיר, חוקרת תל-אביב וכותבת עליה מזה שנים רבות ויוסף גולדברג העוסק בהדרכה, בכתיבה ובחקר העיר.

ניחוחות ארץ ישראל

זאב ענר לטייל עם הסיפורים

198 עמ'. פורמט אלבומי מהודר. כנרת.

בספר 54 סיפורים ופרקי זכרונות מארץ ישראל. אין בהם חידושים והם

מבוססים על דברים ידועים. אך כינוסם בספר מהודר מלווה בתמונות צבע ושלל תמונות היסטוריות בשחור לבן, הם מעשה מועיל שיש בו כדי לקרב את הציבור הרחב והנוער להתבסס בניחוחות ארץ ישראל מימים עברו. חבל רק שהספר לא נערך בקפידה ונפלו בו טעויות ושיבושים, כמו למשל הציור הנהדר של ג' באוארנפיינד של השוק ביפו, המזוהה משום מה עם שער יפו בירושלים, וכמעט כל התמונות ההיסטוריות מתוארכות באופן שרירותי וגורף ל-1898. אך אלה הן זוטות שאין בהן כדי לפגוע במפעלו החשוב של המחבר.

מגינה שלאין סיפורי רוקמות

98 עמ'. הוצאת זהר לרקמה.

לפנינו ספר אלבומי נאה ויוצא דופן, שבמרכזו עומדות הרוקמות עצמן

וסיפוריהן האישיים לצד תצלומי עבודתיהן. מגינה שלאין תושבת שכונת בית הכרם בירושלים, שמשפחתה נמנית עם מייסדי השכונה, שוקדת על מלאכת הרקמה זה למעלה

משלושים שנה, והייתה ל'מוסד' בתחום זה. הרוקמות מתכנסות באופן קבוע בביתה של המחברת, כדי ללמוד את רזי המקצוע. בשני ספריה הקודמים, 'הסוזני ואני' ו'רקמת עמים', הוצגו רקמות של עמים שונים, ותיאור ייחודן.

יהודה עצבה

מאתיים סיפורי אוכל

174 עמ'. צבעונים.

בספר כונסו כשישים סיפורים נוסטלגיים, חוויות וזיכרונות

מ'אותם ימים'; האוכל של פעם וה'מטעמים של אימא', שהמזון המהיר והמטבח המודרני לא יכלו להם. במטבח של אימא חסרו תבלינים, כמו זעתר, שמיר, חוביזה וחורשף, והם נאספו בשדות, והוכנו מהם קציצות ותבשילים לתפארת.

הספר מתרפק בהרבה אהבה ורגישות על המטבח של אותם ימים, נפלאותיו וההווי סביבו. בספר תצלומים מימים עברו, מהם נדירים.

לפנינו תיעוד בנושא שרק מעט נכתב אודותיו, שהמחבר רב הפעלים, יהודה עצבה, הנמנה אגב על שוחרי ומנויי 'אריאל', השקיע רבות באיסופם והבאתם לציבור הרחב. ספרו 'מאתיים סיפורים ירושלמיים', שראה אור ב-2007, היה לרב מכר.

שלמה אלבוחר

תרנגולים כבני-אדם וחמורים כמלאכי עליון

150 עמ'. נור הפקות.

הספר עוסק בדמויות ירושלמיות ציוריות בימי השלטון הבריטי

בארץ: רבנים, חכמים, מוכרי ספרים, בעלי מלאכה, חלבנים, רוכלים, מוכתרים וכן

**אסף סלומון
(טס וצילם)
כנפיים של ציפור
בשמי הארץ במצנח
חמונע**

כ-160 עמ'. כנרת.

ספר זה הוא שיר אהבה לארץ ישראל ממעוף הציפור. אסף סלומון מצלם את הארץ תוך כדי טיסה נמוכה במצנח רחיפה ממונע, המעניק תחושת חופש ושלווה ויכולת לצלם את נופי הארץ בתנועה מזוויות לא שגרתיות הכוללות קומפוזיציות וחוויות חדשות ומרגשות.

**שירה פטל, אפרת שהם
100% טבעי
לגוף ולנפש**

208 עמ'. פורמט אלבומי.
הוצאת מפה.

לפנינו אלבום מקורי בדיעת הארץ, שאינו מוקדש לאתרים ומקור-

מות או אישים ידועים ומפעלותיהם, אלא ל'נוף האדם' של ארץ ישראל. רובם אנשים מיוחדים העוסקים במלאכות ובנושאים יוצאי דופן ומעוררי השראה. הם מתגוררים בדרך כלל במקומות נידחים ולא שגרתיים הקרובים לטבע ולאדמה. כמעט כולם עוסקים בצורה זו או אחרת בריפוי טבעי או בקרבה לטבע ולמלאכת כפיים, לעתים בשיטות הידועות רק למתי מעט, או שמייצרים מזון טבעי, עשיר ומיוחד.

לפנינו ספר מושקע ומקורי הכתוב בחן ובשאר רוח, ומלווה בתצלומים נאים. דא עקא, הוא כתוב באופטימיות גורפת והדמויות והמקומות מתוארים תמיד בדברי שבח וקילוסין, אף שברור שרמת העניין בהם אינה אחידה.

בעיה ידועה אחרת בספר מסוג זה, היא הזמניות והתחלופה הרבה, המאפיינת את הנוף האנושי באשר הוא. מטבע הדברים, קשה לדעת למשל מה יהיה מצב האנשים והמקומות המתוארים בספר בעוד שנה ויותר,

שוטרים וחיילים. הסיפורים משקפים את דמותה והווייתה של ירושלים על מגוון תושביה, שכונותיה, בתיה ומוסדותיה, הירצרים את המרקם העירוני שלה. הסיפורים מבטאים את חיי היומיום בעיר, על שמחת החיים, המסורות, המנהגים ואורחות החיים, כמו גם יחסים בין בני העדות השונות היונקים את חיוניותם מהעיר ומעברה.

המחבר, שלמה אלבוחר, יליד מקדוניה, הוא איש ירושלים ותיק. הוא חבר ויו"ר 'הפרלמנט הירושלמי', שפגישותיו שודרו לא אחת ב'קול ישראל'.

**יוסי שפנייר
עורי צפון
ההתיישבות מצפון
לירושלים עד תש"ח
פרקי יומן, זיכרונות
ומחקר**

232 עמ'. הוצאת 'שערים
לחקר ירושלים'.

היישובים עטרות ונווה יעקב היו עורף ביטחוני וכלכלי לירושלים מצפון. הם התמודדו עם קשיים רבים, כמו חוסר מים, שטחים חקלאיים מצומצמים קשים לעיבוד, וחיים בלב אוכלוסייה עוינת. שתי הנקודות נעזבו ימים ספורים לאחר הקמת המדינה, נהרסו עד היסוד ולא נשאר מהן שריד. לאחר שחרור האזור מיד לאחר 1967, היו תכניות ליישוב המקום, אך הדבר לא נסתייע.

הספר בנוי כאסופת מאמרים וזכרונות המתייחסים לאזור מצפון לירושלים וליישובים הנזכרים מראשית המאה העשרים ועד להקמת המדינה.

בספר חמישה שערים: תיאור האזור בעיני נוסעים; סיפור מושב עטרות; הכפר העברי נווה יעקב; מחקרים על המקום ולבסוף זיכרון והנצחה של היישובים.

ד"ר יוסי שפנייר הוא מדריך בכיר ומרצה במכללות למורים, שהקדיש שנים ארוכות לחקר ההתיישבות מצפון לירושלים.

מדריך מעודכן ומפורט, הסוקר כ-400 בתי אוכל עממי ומסעדות, חומסיות מיתולוגיות, בורקס ואוכל גרוזיני, מרכזי שווארמה, יקבים ומחלבות ועוד. המקור מות מתוארים מזווית לא שגרתית, הומוריסטית ולעתים משעשעת, ומעל לכל נותנת מענה לשאלה "איפה כדאי לאכול".

המקומות ערוכים לפי אזורי הארץ השונים: גולן, גליל, חיפה והכרמל, מישור החוף, תל אביב ועוד. בכל אחד מהם מובאות אטרקציות נבחרות. לזכות הספר יאמר שהוא אינו מתמקד במסעדות 'גורמה' יקרות, אלא דווקא במקומות מוצנעים, לעתים נידחים, אך ייחודיים, שיש להם מה להציע, כולל נופים מיוחדים. חלקם לפחות הם בלתי ידועים לרוב המטיילים. הנה כי כן הפכנו מעם של מיטיבי לכת ל'מיטיבי לסת' מודרכים, על כל המשתמע מכך.

כתבי עת

נירית שלו-כליפא (עורכת) עתמול

32 עמ'. יד יצחק בן-צבי.

גיליון המוקדש ליובל המאה של תל אביב ובו אוסף לא שגרתי של תמונות מאלבומים

פרטיים ומשפחתיים, המתארים את העיר מכל זווית אפשרית. רבות מן התמונות מפתיעות וייחודיות, ולא ראו אור באף מסגרת אחרת. לצד התמונות של אישים ידועים, ומשפחות כמו דנון וילין, מופיעים שלל מראות ואירועים מתל אביב שנאספו במפעל רב שנים ושקדני בידי יד בן צבי. מובן שאין אלו אלא מעט מאלפי התמונות באוסף.

כפי שאירע לכותב שורות אלה, שהזמין 'שיקוי פלא' נגד כאבים עבור ידיד באחד מכפרי הבדווים בגליל, אלא שהמדריך הנודע, מיכאל בן דרור, הודיענו בצער, שהאיש נפטר כבר לפני ארבע שנים...

בשבילי ארץ ישראל

עומר יגאל רובע ישראל שביל אופניים מצפון לדרום

214 עמ'. הוצאת מפה.

לפנינו מדריך שימושי ומאוד מושקע, המבוסס ברובו על נסיונו האישי של המחבר שעבר את

הארץ באופניים לאורכה ולרוחבה. המסלולים בנויים כסדרה של טיולים מעגליים. מעין שרשרת המאפשרת לטייל לאורכה של הארץ קטעים-קטעים. כן מוצעים טיולים קצרים המתאימים לטיולי משפחות.

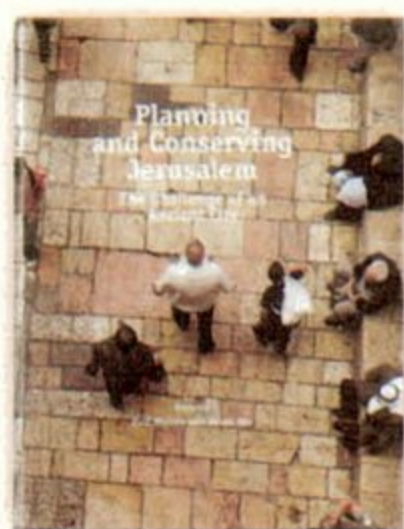
במדריך מובאים 41 מסלולים, מיער אודם וארץ פלגי מים (דן) בצפון ועד למסלול מבאר אורה לאילת בדרום. המדריך מלווה בשפע עצות והוראות למדווחים וכולל מפות מאירות עיניים ותמונות צבע. בנספח מובאים מקומות לינה מומלצים. לפנינו תוספת חשובה, מושקעת ושימושית לרובבי האופניים בשבילי ארצנו.

המחבר, עומר יגאל, הוא גאוגרף ומתכנן ערים, וטייל ותיק.

חיליק גורפינקל, צילום: אייל שואג מסע קולינרי מדריך מפה לטיולי אוכל

248 עמ'. פורמט אלבומי מהודר. הוצאת מפה.

'תרבות האוכל' בישראל נמצאת בהתפתחות מתמדת מאז פרסום מדריך האוכל הראשון לפני כעשור. נפתחו יקבי בוטיק, מחלבות צאן קטנות, מאפיות ומאות מסעדות. הספר הוא

אייל מירון ודורון בר
(עורכים)

**PLANNING AND
CONSERVING
JERUSALEM; THE
CHALLENGE OF
AN ANCIENT CITY**

(תכנונה ושימורה של
העיר העתיקה בירושלים)

432 עמ'. יד יצחק בן-צבי.

הספר נועד בעיקרו להביא את בשורת מפע-
לותיה ופועלה של ישראל בירושלים לאומות
העולם, תוך דגש על תכנונה ושימורה בשל-
שים השנים האחרונות (1973-2003). בספר
עשרה פרקים: אוכלוסין, תשתיות, תיירות,
תחבורה, ארכאולוגיה, דתות והמקומות
הקדושים, ועוד. רובו הוא סיכום מעודכן וערוך
מחדש של מאמרים שראו אור בעברית, אך יש
בו גם סיכום מועיל של נושאי יסוד נוספים,
שאינן למצאם בצורה זמינה ותמציתית בשום
מקום אחר.

**גיא ונגה דרשן
המיתולוגיה
הכנענית
מיתוסים**

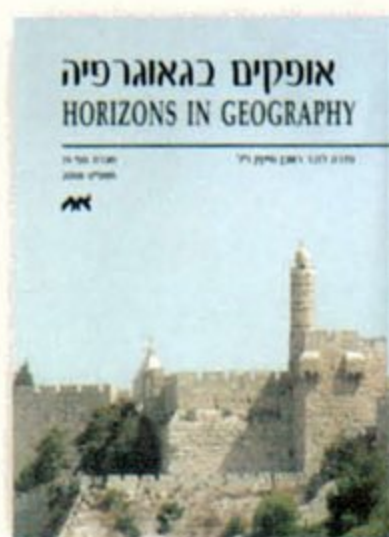
184 עמ'. הוצאת מפה.

'המיתולוגיה הכנענית'
מביא גרסה מעובדת
וחדשנית של עלילות
האלים והגיבורים הכנ-
ענים, מהאלף השני לפסה"נ.

לעומת סיפורי המקרא, המתארים את
מאבק הנביאים בעבודת האלילים, מציגה
המיתולוגיה הכנענית את הסיפורים על אלים
אלה מן הזווית הנגדית, כפי שהם מופיעים
בכתביהם של עובדי בעל ועשתרת.
בין היצירות שבספר: עלילות בעל, הולדת

**יעקב מעוז (עורך)
אופקים
בגאוגרפיה**

חוברת מס' 17. כ-190 עמ',
כולל תקציר באנגלית.
החוג לגאוגרפיה ולימודי
סביבה, אוניברסיטת
חיפה.

החוברת אופקים בגאוג-

רפיה היא כתב העת היחיד בנושא זה היוצא
ברציפות ובהתמדה. ניכרים ההשקעה הרבה
והשיפור מחוברת לחוברת, דבר המתבטא
בעריכה הקפדנית, במאמרים הרבים, בעיצוב
ובהדפסה על נייר כרומו משובח.

בין המאמרים: ר' גפני / בין שכונות ל'עיירו-
ת קטנות': על תפיסה הלכתית ותודעת המקום
הגאוגרפית בשכונות ירושלים הראשונות; מ'
ארליך / פרקים בתולדות חיפה בימי הביניים
עיון מחדש; ש' אביבי / היכן שכנה אלאיכה?
א' דפני, א' לב, ש' לוי / השיזוף המצוי - עץ
הרקיע השביעי; ע' שי / המוזיאונים והאוספים
באימפריה העות'מאנית ועוד.

**י' שורץ, א' פאוסט, ז' עמר, א' ברוך (עורכים)
ירושלים וארץ ישראל
כתב עת ללימודי ארץ ישראל
וארכאולוגיה, מס' 6**

120 עמ'. החוג ללימודי ארץ ישראל וארכאולוגיה,
אוניברסיטת בר אילן.

כתב העת, שנוסד ב-2003, הוא הפרסום
המדעי היחיד המוקדש ללימודי ארץ ישראל,
בהיבט הרב תחומי, כמתבקש מהנושא.
לפנינו פרסום מקצועי לכל דבר, היוצא על
ידי מוסד מדעי מכובד, ומוגש בקפידה. בחוברת
דגש על ירושלים כמתחייב מאופיו של המוסד
(פרסומי א' רנרט ללימודי ירושלים).

בין המאמרים: מדיניות החשמונאים כלפי
האוכלוסייה הנוכרית; על משמעותם ותפקודם
של עיטורי הגלוסקמות ונרות בדרום; האם
ספר שבילי דירושלם המיוחס לר' יצחק חילו
מזויף?; ראשית הרפואה המודרנית בחברון;
לסוגיית האיש והמשפחה בקיבוץ הדתי;
פינוי נשים וילדים במלחמת העצמאות.

שָׁחַר וְשָׁלַם האלים הנעימים, משתה השכרות של אֵל, עלילת כֶּרֶת ועלילת אֶקֶהָת, משתה הרפאים, ראשית העולם והתרבות לפי פִּילוֹן מִגָּבֶל, ועוד. היצירות סודרו בארבעה מדורים: האלים ועלילותיהם, סיפורי בריאת העולם, עלילות הגיבורים והמלכים, ועבודת האלים

והמיתוס.

בספר אחרית דבר המוקדשת לספרות הכנענית ולתיאור השפעותיה על סופרי המקרא ועל התרבות הישראלית. 'המיתולוגיה הכנענית' הוא הספר ה-15 בסדרת מיתוסים של מפה.

התקבלו במערכת

משה נאור / בחזית העורף – תל אביב והתגייסות היישוב במלחמת העצמאות. 256 עמ'. יד יצחק בן-צבי, העמותה לחקר כוח המגן על שם ישראל גלילי.

הספר מתמקד בהיבטיה האזרחיים של המלחמה. הוא דן בסוגיות הנוגעות ליחס שבין מלחמה לחברה ובין חזית לעורף, ובהן: גיוס לשירות הצבאי, הכלכלה, הבטחת תפקודם של השירותים האזרחיים, השתתפות הציבור במאמץ המלחמתי והתארגנותו של העורף האזרחי, ועוד.

יעקב בר-סימן-טוב (עורך) / תכנית ההתנתקות – הרעיון ושברו. 217 עמ' + תקציר באנגלית. מכון ירושלים לחקר ישראל וקרן אדנואר. ההתנתקות מרצועת עזה ומצפון השומרון הייתה אירוע טראומטי, שהביא לעקירתם של כ-8,000 מתיי-שבים ו-25 יישובים. היא חוללה משבר אמון ושסע אידאולוגי, חברתי ופוליטי חמורים. הספר זורה אור על ההתנתקות והשלכותיה על החברה ועל הסכסוך עם שכנינו.

אריה יצחקי / שלדים בארון – תעלומות ומיתוסי כזב בתולדות היישוב ומדינת ישראל (1941-1951). 187 עמ'. הוצאת המחבר (א"י). בספר ארבעה פרקים שהם אבני דרך בתולדות מלחמות ישראל: תעלומת הכ"ג, תעלומת הנופלים בגשר הזיו, משלט 219 ופרשת קרב מוטילה. המחבר, שהוא בר סמכא בנושא מלחמת העצמאות והקניית ברבים, ומטובי המדריכים בשטח, כתב ספר שיכול היה להיות חשוב, אלמלא השתלח כדרכו בבוטות בשלטונות הצבא ובממסד, כעדות אחת מני רבות הכתובה בגב הספר: "ההיסטוריה הכתובה והנלמדת במדינת ישראל... היא כוזבת ושיקרית.. שכל דמיון בינה לבין המציאות הוא מקרי בהחלט...".

אפרים אגמון / שומר אחי. 200 עמ' + תקציר באנגלית. הוצאת 'מערכת' קיבוץ דליה. המחבר, בן למשפחה מסורתית בעיר קישורדה שבהונגריה, היה לוחם נועז ומראשי המחתרת ההונגרית שלחמה בנאצים. הוא הציל מאות יהודים, הקים בתי ילדים בבודפשט וסיפק להם מזון. בכך הציל לפי ההערכה כ-5,000 ילדים, מהם יתומים. לפנינו סיפור

המרתק, הכתוב בכשרון רב בגוף ראשון, שבו נעשה הבלתי יאומן. המחבר הוא בעל אות כבוד והוקרה ממשלת הונגריה וממדליקי המשוואה ב'יד ושם'. הספר ניתן להשגה רק אצל המחבר. טל': 054-6230022.

ניר קידר / ממלכתיות – התפיסה האזרחית של דוד בן גוריון. 364 עמ'. אוניברסיטת בן גוריון בנגב, יד יצחק בן-צבי ירושלים. הספר דן בתולדותיו של רעיון הממלכתיות של בן גוריון ובוחר את עמדותיו בנושאי מדינה, אזרחות, דמוקרטיה, המשפט והיחסים שבין המדינה ובין הפרט. בין היתר דן הספר בגישתו הממלכתית עם הקמת המדינה, עמדותיו בנושאי קליטת העלייה ועוד.

ג'רולד אוירבך / היישוב היהודי בחברון (אנגלית). 223 עמ'. הוצאת רומן וליטלפילד ניו יורק. בספר תיאור קורות יהודי חברון "אחת הקהילות היהודיות העתיקות בעולם" מימי קדם ועד ימינו. בחברון מתגוררים 700 יהודים בקרב 160 אלף ערבים. המחבר הוא פרופסור להיסטוריה באוניברסיטת לסלי שבבריטניה.

חוה כץ (ואחרים) / מגילות ים המלח (אנגלית) – קטלוג לתערוכה. 162 עמ'. רשות העתיקות. קטלוג במתכונת אלבומית מופק כולו בצבע בעיצוב נהדר, ומוגש באופן מאוד ידידותי לציבור. הקטלוג מיועד לתערוכה בנושא זה שהוצגה במוזיאון ישראל ב-1999 ומאז נודדת – בהצלחה רבה – בארצות רבות באירופה, בארה"ב ובקנדה.

א' חלמיש, ע' ליפשיץ, ר' רייך ואחרים (עורכים) / קתדרה – לתולדות ארץ ישראל ויישובה. מס' 132 (יוני 2009). 202 עמ' כולל תמצית באנגלית. יד בן צבי.

בכתב עת חשוב זה מרוכזים מאמרים רבים בעלי עניין: א' וח' אשל, ע' ירדני / שטר מ'שנת ארבע לחורבן בית ישראל: עדות נדירה לגזרות הדת אחרי מרד בר כוכבא?; מ' בר-אשר: על הלשון בשטר מבית עמר; ש' בן-יהושע וב' רוזן / הסוד של עין גדי; ד' קושניר / העיתון העות'מאני 'מצוור צ'ול' בבאר שבע במלח"ע ה-1; ואין אלו אלא מבחר מתוך המאמרים הרבים בכתב העת.

האם גובאו אברהם?

א

מובאות בזאת
שתי תמונות,
האחת מהן קדומה
והשנייה עכשווית.

א. נסו לזהות את
המקום, השנה ושם
הצלם.

ב. היכן נמצא
האתר ומה
משמעותו?

ב

3 פרסי ספרים יוגרלו
בין המזהים נכונה.

פגיון התאונה משילון 187:

ב

א

א. קיסריה בתמונה משנות
הארבעים.

(צילום: משה לאוור)

ב. 'משפחה מלוכדת' –

פסל של רבקה קרן בכפר

יובל, שנעשה בעקבות

הפיגוע ביישוב ב-1975.

(צילום: צבי הר-שפר)

זוכה יחיד בפרס:

שמעון כהן, רחובות.

השבץ ארץ ישראל מס' 14 / אלי שילר

	7	6		5		4		3	2	1
12		11		10	9			8		
	18		17			16	15		14	13
		23		22		21		20		19
	27			26			25	24		
		31			30				29	28
35			34			33			32	
				38			37			36
	42	41		40				39		
	48		47		46		45		44	43
		53	52			51		50		49
					55				54	

10. נכרי.
12. היא חלק מים המלח.
14. רטוב.
16. חבילה, צרור.
17. היושב ראש השני של הכנסת.
20. קריין, עיתונאי ושחקן, בעל תכנית פופולרית בטלוויזיה.
23. עיר נמל בחבל קטלוניה שבספרד.
25. מסולם הצלילים.
26. קיבוץ שעמד נגד התקפת העירקים ב-1948.
27. סוציולוג גרמני ידוע, מאבות הסוציולוגיה המודרנית.
29. לנצח נצחים.
30. עץ דקל שגזעו מפוצל.
33. קיבוץ שנקרא תחילה ספיח.
34. מחזאי אירי נודע.
35. היישוב הראשון בארץ שהוקם בידי עולים מיוון.
36. מושב בחבל עדולם.
37. מייסד המוזיאון לפרהיסטוריה בשער הגולן.
38. עיר נופש ידועה בצרפת.
40. שלטון.
42. אם המרגלית.
44. מוסיקאי נודע, מקים הספריה המרכזית למוזיקה.
46. זהב טהור.
47. הר נישא בגליל העליון.
50. לבוש רשמי.
53. מילת ברירה.

הערה: שמות האישים מתייחסים לשמות המשפחה (למעט 15 מאוזן, שבו מובא השם המלא).

מאוזן:

1. עיר ביהודה.
5. מייסדה של ההסתדרות הציונית העולמית.
8. גוף.
9. נס.
11. חוקר אסלאם, איש אוניברסיטת תל אביב.
13. עי חורבות.
15. אמן ידוע, ממורי 'בצלאל' הראשונים.
18. בד מובחר.
19. מחילות צה"ל.
21. יהיר.
22. לשון.
24. פרח קוצני.
26. מאנשי המופת של העלייה השנייה, ומעצב דמותה של תנועת העבודה בארץ.
28. אמן קונסטנטינוס קיסר, שזיהתה רבים מהמקומות הקדושים לנצרות בארץ.
30. אפר המזבח.
31. מרכז.
32. נצח.
33. אדמה חרבה.
34. ראשון חוקרי א"י מבני עמנו.
36. יישוב מקראי בדרום יהודה.
38. מחוקרי הכנרת, חבר קיבוץ עין גב.
39. חוקר מקרא גרמני ידוע.
40. שירות הידיעות החשאי של ה'הגנה'.
41. פאר.
43. אצטבה.
45. מרחק רב.
48. נישא.
49. המלה הראשונה בקריאת הפתיחה של תחנת השידור של ה'הגנה'.
51. משפחת ארכאולוגים ידועה.
52. מלת שלילה.
54. מהמושבות הראשונות בארץ.
55. קריאת הלל לה'.

מאונך:

1. היא בית עניה.
2. דבר פעוט.
3. שמה הקדום של בית אל.
4. פסיפס ידוע המתאר את מפת ארץ ישראל.
5. העתון העברי הראשון בארץ.
6. מרקע.
7. עיר בצפון בתקופת המקרא.
1. עיר ביהודה.
5. מייסדה של ההסתדרות הציונית העולמית.
8. גוף.
9. נס.
11. חוקר אסלאם, איש אוניברסיטת תל אביב.
13. עי חורבות.
15. אמן ידוע, ממורי 'בצלאל' הראשונים.
18. בד מובחר.
19. מחילות צה"ל.
21. יהיר.
22. לשון.
24. פרח קוצני.
26. מאנשי המופת של העלייה השנייה, ומעצב דמותה של תנועת העבודה בארץ.
28. אמן קונסטנטינוס קיסר, שזיהתה רבים מהמקומות הקדושים לנצרות בארץ.
30. אפר המזבח.
31. מרכז.
32. נצח.
33. אדמה חרבה.
34. ראשון חוקרי א"י מבני עמנו.

לשון פרסי ספרים יענקו לראשונים לכתוב נכונה

פתרון השבץ מס' 13

ה	ו	ד	נ	א	ב	ט	ג	ל	י	מ
א	ר	מ	ו	נ	ר	נ	נ	נ	ס	
נ	ח	ש	מ	י	ש	ה	ב	י		
ו	נ	כ	נ	ס	ת	י	ש	ר	א	ל
י	ו	ס	פ	י	ל	ו	ו	ר		
נ	ה	ר	י	מ	ש	מ	ר	ת		
מ	ר	י	ח	מ	א	ר	ו	ת		
ס	ד	ח	ע	ד	ו	ר	ש	ה		
ע	מ	ק	ז	ב	ו	ל	ו	נ	ר	ש
א	י	ק	י	ז	ו	ז	מ	י	ר	
ח	ל	א	ו	נ	ו	פ	ר	א		
ד	י	ש	ל	י	ה	ב	ש	ו	ר	ה

פתרו נכונה וזכו בפרסים:

ד"ר שמעון אביבי, כפר סבא;
מרדכי נאור, הרצליה; ישי בן-פזי, קרני שומרון.

תמונת השער: מערה תת קרקעית בהר הג'רמק (צילום: בועז לנגפורד)

שער אחורי - תמונות מעתיקות ירושלים בתצוגה בכנסת ישראל:

למעלה: אבן מחומת הר הבית ובניין הכנסת ברקע

למטה: תצוגה מהתקופה המוסלמית הקדומה (צילומים: אלי שילר)

0 01090011061 7
דאנאקורד 109-11061